

Sveicināti Resursu centra "ZELDA" Apkārtrakstā!

Biedrības "Resursu centrs cilvēkiem ar garīgiem traucējumiem "ZELDA"" kārtējā Apkārtrakstā šoreiz informējam ne tikai par aktualitātēm cilvēku ar garīga rakstura traucējumiem interešu aizstāvībā un mūsu organizācijas darbībā, bet šajā izdevumā aktualizējam rīcībspēju tēmu, piedāvājot gan mūsu skatījumu uz pašreizējām problēmām rīcībspējas institūta regulējumā Latvijā, gan sniedzam pārskatu par alternatīvām rīcībspējas ierobežošanai. Turpinot mūsu praksi – iepazīstināt ar mūsu jomai nozīmīgiem Eiropas Cilvēktiesību tiesas (ECT) spriedumiem, piedāvājam ieskatu ECT spriedumā – Alajos Kiss pret Ungāriju. Apkārtraksts latviešu un angļu valodā pieejams mūsu mājas lapā – www.zelda.org.lv un izdots drukātā formātā 500 eksemplāros. Šis apkārtraksts veidots ar Atvērtās sabiedrības institūta (Budapešta) un Sorosa fonda-Latvija finansiālu atbalstu. Par Apkārtraksta saturu atbild biedrība "Resursu centrs cilvēkiem ar garīgiem traucējumiem "ZELDA"" un rakstu autori.

Ieva Leimane-Veldmeijere, RC "ZELDA" direktore

Aktualitātes cilvēku ar garīga rakstura traucējumiem interešu aizstāvībā 2010. gada otrajā pusē

Ieva Leimane-Veldmeijere un Anete Erdmane

2010. gada otrajā pusē turpinājās darbs pie ANO Konvencijas par personu ar invaliditāti tiesībām ieviešanas – turpināja darboties vairākas Labklājības ministrijas (LM) izveidotās darba grupas, dažas no tām līdz gada beigām arī sniedza savus secinājumus. Piemēram, darba grupas par "Civillikuma ģimenes tiesību daļas aktualizācijas nepieciešamības izvērtēšanu" gala ziņojumā informēja Tieslietu ministriju par nepieciešamību veikt Civillikuma, Civilprocesa likuma un Bāriņtiesu likuma grozījumus, lai īstenotu Konvencijas 12. pantu. 2010. gada maijā LM vadībā tika uzsākts darbs pie Konvencijas īstenošanas pamatnostādņu 2013. – 2019. gadam izstrādes. Pamatnostādņu projektu 2013. – 2019. gadam plānots iesniegt Ministru kabinetā līdz 2012. gada 31. oktobrim.

Tāpat LM vērtēja arī nepieciešamību papildināt normatīvo regulējumu pret-diskriminācijas jomā, lai īstenotu Konvencijā ietvertās saistības. Šim mērķim tika izveidota darba grupa "Diskriminācijas novēršanas likuma izstrādes nepieciešamības izvērtēšanai", kura secināja, ka Konvencijā ietvertas saistības pret-diskriminācijas jomā īstenošanai būtu nepieciešams

paplašināt Invaliditātes likumu, papildinot ar jaunu sadaļu, lai noteiktu diskriminācijas aizliegumu uz invaliditātes pamata un ietvertu likumā Konvencijas 5. pantā noteiktos diskriminācijas aizlieguma principus. Tāpat, lai īstenotu Konvencijas 5. pantu, LR Saeima 2010. gada 28. oktobrī veica grozījumus Patērētāju tiesību aizsardzības likumā, paplašinot minētā likuma 3. pantu, kas nosaka atšķirīgas attieksmes aizliegumu patērētāja invaliditātes dēļ, piedāvājot preci vai pakalpojumu, pārdodot preci vai sniedzot pakalpojumu. Minētie grozījumi stājās spēkā 2011. gada 1. janvārī.

Ratificēts un spēkā stājies ANO Konvencijas Fakultatīvais protokols

2010. gada 30. septembrī Latvijā stājās spēkā LR Saeimas 2010. gada 3. septembrī ratificētais ANO Konvencijas par personu ar invaliditāti tiesībām fakultatīvais protokols, kas ļaus ikvienam Latvijas iedzīvotājam, ievērojot protokolā noteiktos iesnieguma pieņemamības nosacījumus, vērsties ANO Personu ar invaliditāti tiesību komitejā ar individuālām sūdzībām gadījumos, ja Latvijas valsts nepildīs Konvencijā par personu ar invaliditāti tiesībām ietvertās saistības.

Spēkā stājies Invaliditātes likums

2010. gada 20. maijā pēc vairāku gadu skatīšanas Saeimā beidzot tika pieņemts Invaliditātes likums. 2011. gada 1. janvārī jaunais Invaliditātes likums stājās spēkā un spēku zaudēja likums "Par invalidu medicīnisko un sociālo aizsardzību". Neraugoties uz daudzām pozitīvām iezīmēm un izmaiņām, ko Invaliditātes likums paredz, diemžēl ir jāatzīst, ka likums savā apjomā ir ļoti šaurs un neregulē visus ar invaliditāti saistītus jautājumus, kā to varētu spriest pēc tā nosaukuma. Invaliditātes likuma darbība aptver tikai "kārtību, kādā veicama prognozējamas invaliditātes un invaliditātes ekspertīze, kā arī invaliditātes riska un invaliditātes seku mazināšanai nepieciešamos atbalsta pasākumus".¹

Pievēršoties likumprojekta saturam, var konstatēt, ka tas ievieš vairākus jaunus jēdzienus un pasākumus, kas saistīti ar likuma mērķa īstenošanu: "novērst vai mazināt invaliditātes risku personām ar prognozējamu invaliditāti un mazināt invaliditātes sekas personām ar invaliditāti".²

Pirmkārt, Invaliditātes likums paredz jaunu terminu "prognozējama invaliditāte". Likums minēto jēdzienu definē šādi: "prognozējama invaliditāte ir slimības vai traumas radīti funkcionēšanas ierobežojumi, kas gadījumā, ja netiek sniegti nepieciešamie ārstniecības un rehabilitācijas pakalpojumi, var būt par iemeslu invaliditātes noteikšanai".³ Invaliditātes likums paredz individuālo rehabilitācijas plānu, kas būtu nodrošināms personai ar prognozējamu invaliditāti,⁴ taču tas nenosaka termiņus un kritērijus, kā arī prognozējamās invaliditātes (kā arī invaliditātes) noteikšanas kārtību, uzticot šo jautājumu Ministru kabinetam. Pamatojoties uz Invaliditātes likuma 4. panta otro daļu un 5. panta otro daļu 2010. gada 28. decembrī tika pieņemti Ministru kabineta noteikumi Nr. 1209 "Noteikumi par prognozējamas invaliditātes, invaliditātes un darbspēju zaudējuma noteikšanas kritērijiem, termiņiem un kārtību", kuri stājās spēkā 2011. gada 1. janvārī.

Attiecībā uz invaliditātes jēdziena izpratni, likums paredz šādu definīciju: "Ilgstošs vai nepārejošs ļoti smagas, smagas vai mērenas pakāpes funkcionēšanas ierobežojums, kas ietekmē personas garīgās vai fiziskās spējas, darbspējas, pašaprūpi un iekļaušanos sabiedrībā".⁵

Likums paredz atšķirīgu invaliditātes un prognozējamās invaliditātes noteikšanas sistēmu. Saskaņā ar jauno likumu invaliditātes ekspertīzi turpmāk veiks Valsts komisijas ārsti eksperti, kuri ieguvuši ārsta eksperta sertifikātu.⁶ Invaliditāte piešķirama personām uz noteiktu termiņu (no sešiem mēnešiem līdz pieciem gadiem) vai bez atkārtota ekspertīzes termiņa (uz mūžu). Prognozējamā invaliditāte piešķirama no sešiem mēnešiem

līdz vienam gadam.⁷ Likums paredz trīs invaliditātes grupas (I invaliditātes grupu, ja darbspēju zaudējums ir 80–100 procentu apmērā, II invaliditātes grupu, ja darbspēju zaudējums ir 60–79 procentu apmērā, un III invaliditātes grupu, ja darbspēju zaudējums ir 25–59 procentu apmērā). Bērniem invaliditāte tiek noteikta bez iedalījuma grupās līdz 18 gadu vecumam.

Otrkārt, likums paredz vairākus no valsts budžeta apmaksātus jaunus pakalpojumus personām ar invaliditāti.

Likums nosaka dažādus pasākumus invaliditātes seku mazināšanai. Invaliditātes likuma 12. pants paredz, ka personām ar invaliditāti, izņemot personas, kuras atrodas ilgstošās sociālās aprūpes institūcijā, stacionārā ārstniecības iestādē vai ieslodzījuma vietā, ir tiesības saņemt no valsts budžeta apmaksāta asistenta pakalpojumus.⁹ Asistents ir "fiziskā persona, kas sniedz atbalstu personai ar ļoti smagas vai smagas pakāpes funkcionēšanas ierobežojumu tādu darbību veikšanai ārpus mājokļa, kuras tā invaliditātes dēļ nevar veikt patstāvīgi, — nokļūt vietā, kur tā mācās, strādā, saņem pakalpojumus, pārvietoties un aprūpēt sevi izglītības iestādē, algota darba vietā, būt saskarsmē ar citām fiziskajām un juridiskajām personām, kā arī palīdz personai ar redzes invaliditāti apgūt profesionālās pamatzglītības, profesionālās vidējās izglītības vai augstākās izglītības programmu".¹⁰

- Jau kopš šī gada sākuma personām ar I grupas redzes invaliditāti, kuras nesaņem valsts pabalstu invalīdam, kuram nepieciešama kopšana, līdz 2012. gada 31. decembrim ir nodrošinātas tiesības saņemt pabalstu par asistenta izmantošanu 10 stundas nedēļā, pašai personai izvēloties sev konkrētu asistentu.
- No 2012. gada 1. septembra asistenta pakalpojumi izglītības iestādē tiks nodrošināti personai ar I vai II grupas invaliditāti vai bērnam ar invaliditāti, kuram, pamatojoties uz Valsts komisijas ieteikumu, individuālajā rehabilitācijas plānā ir noteikta asistenta pakalpojuma nepieciešamība.
- Savukārt no 2013. gada 1. janvāra asistenta pakalpojumi tiks nodrošināti personām ar I un II grupas invaliditāti (ieskaitot arī personas ar redzes invaliditāti) un bērniem no 7 līdz 18 gadu vecumam ar invaliditāti līdz 40 stundām nedēļā. Asistenta pakalpojumu piešķirs personām, kurām, pamatojoties uz Valsts komisijas ieteikumu, asistenta pakalpojuma nepieciešamība būs noteikta individuālajā rehabilitācijas plānā.

Tāpat Invaliditātes likums paredz tiesības saņemt no valsts budžeta apmaksātus psihologa pakalpojumus personai līdz 18 gadiem, kurai invaliditāte ir noteikta pirmreizēji un kura dzīvo ģimenē, kā arī tās likumīgajam pārstāvim.¹¹

1 Skatīt Invaliditātes likuma 3. panta pirmo daļu. Pieejams: <http://www.likumi.lv/doc.php?id=211494>, aplūkots 2011. gada 6. janvārī.

2 Turpat, 2. pants.

3 Turpat, 4. pants.

4 Turpat, 8. pants, piektā daļa, 1. punkts.

5 Turpat, 5. pants, pirmā daļa.

6 Turpat, 8. pants.

7 Turpat.

8 Darbspēju zaudējumu procentuālā apjomā (kas izriet no Starptautiskās funkcionēšanas, nespējas un veselības klasifikācijā (SFK) noteiktajiem principiem) likums paredz noteikt no 2013. gada 1. janvāra.

9 Turpat, skatīt 12. pantu.

10 Turpat, 1. panta pirmā daļa.

11 Turpat, 12. panta pirmā daļa 8. punkts.

Kādēļ Latvijā ir jāgroza rīcībspējas institūts?

Anete Erdmane, Ieva Leimane-Veldmeijere

Kas ir rīcībspēja?

Latvijā rīcībspējas tiesisko regulējumu nosaka Civillikums un Civilprocesa likums. Rīcībspējai Latvijas normatīvajā regulējumā ir būtiska nozīme. Tā ir nepieciešama, lai persona varētu noslēgt jebkādu tiesisku darījumu, kā arī iesaistītos atsevišķos sabiedrībai nozīmīgos procesos, piemēram, varētu piedalīties vēlēšanās. Rīcībspējīgai personai "ir spēja ar savām darbībām iegūt tiesības un uzņemties pienākumus".¹² Latvijā ikvienu fizisku personu rīcībspēju iegūst, sasniedzot 18 gadu vecumu.¹³

Rīcībspēju ir iespējams ierobežot. Civillikuma 1408. pants uzskaita to personu loku, kurām trūkst rīcībspēja. Tie ir: 1) nepilngadīgie; 2) personas, kas atrodas aizgādībā izlaidīgas vai izšķērdīgas dzīves dēļ, un 3) garā slimie (kas atrodas aizgādībā). Civillikums nosaka, ka garīga rakstura traucējumi paši par sevi nenozīmē, ka persona ir rīcībspējīga. Par rīcībspējīgu personu var atzīt tikai tiesa, konstatējot, ka pastāv 358. pantā noteiktie kritēriji.¹⁴ Saskaņā ar Pilsonības un migrācijas lietu pārvaldes ledzīvotāju reģistra departamenta sniegto informāciju¹⁵ Latvijā uz 2010. gada 15. decembri bija 2204 personas, kuras ar tiesas lēmumu bija atzītas par rīcībspējīgām.

Civillikuma 358. pants regulē rīcībspējas ierobežošanu personām ar garīga rakstura traucējumiem. Tas nosaka, ka: "Garā slimie, kam trūkst visu vai lielākās daļas garīgo spēju, atzīstami par rīcības nespējīgiem un tiesiski nespējīgiem pārstāvēt sevi un pārvaldīt savu mantu un ar to rīkoties, kādēļ pār viņiem iecelama aizgādība."

Kādas tiesības tiek ierobežotas, ja personai tiek atņemta rīcībspēja?

Rīcībspējas atņemšanas rezultātā personai tiek ierobežots plašs tiesību loks:

- 1) Tiesības vēlēties (saskaņā ar Saeimas vēlēšanu likuma 2. pantu);
- 2) Tiesības laulāties (saskaņā ar Civillikuma 34. pantu);
- 3) Tiesības adoptēt bērnu (saskaņā ar Civillikuma 163. pantu);
- 4) Tiesības lemt par ievietošanu un ārstēšanu psihoneiroloģiskajā slimnīcā (saskaņā ar Ārstniecības likuma 70. pantu);
- 5) Tiesības slēgt jebkādas tiesiskus darījumus, tai skaitā arī darba līgumu (saskaņā ar Civillikuma 1405. pantu);
- 6) Tiesības rīkoties ar īpašumu (saskaņā ar Civillikuma 361. pantu);
- 7) Tiesības rakstīt testamentu (saskaņā ar Civillikuma 420. pantu);
- 8) Tiesības būt par galvnieku (saskaņā ar Civillikuma 1693. pantu).

¹² Autoru kolektīvs prof. K. Torgāna red., LR Civillikuma komentāri, Saistību tiesības, Rīga: 2000, 1405. pants, 20.lpp

¹³ Skatīt Civillikuma 1408.pantu.

¹⁴ Civillikuma 359.pants.

¹⁵ PMLP ledzīvotāju reģistra departamenta 2010. gada 15. decembra vēstule Nr. 24/14-23/6725, atbildot RC "ZELDA" uz informācijas pieprasījumu par rīcībspējīgu personu skaitu Latvijā.

Personai, kurai ir ierobežota rīcībspēja, bāriņtiesa iecel aizgādni, kurš pārstāv personu tiesiskos darījumos un pārvalda mantu. Tas nozīmē, ka rīcībspējīgās personas aizgādnis saņem personas pensiju (piemēram, invaliditātes), var rīkoties ar tās īpašumu (atsevišķos gadījumos ir nepieciešams saņemt bāriņtiesas atļauju), kā arī var izvēlēties personas dzīves vietu (tai skaitā arī ilgstošās sociālās aprūpes centrā). Aizgādnis tāpat var lemt par personas ievietošanu psihoneiroloģiskajā slimnīcā ārstēšanas nodrošināšanai. Atsevišķas tiesības rīcībspējīgas personas aizgādnis nevar īstenot personas labā, piemēram, tiesības vēlēties, slēgt laulības līgumu vai adoptēt bērnu. Šādas tiesības jebkurai rīcībspējīgai personai ir pilnībā liegtas.

Kādos gadījumos ir iespējams atjaunot rīcībspēju?

Civillikuma 364. pants paredz iespēju atjaunot rīcībspēju. Pats nosaka, ka "Ja tiesa garā slimo atzinusi par izveseļojušos, t.i., par rīcības spējīgu, tā uzdod bāriņtiesai atlaist aizgādņus no amata pēc tam, kad viņi iesnieguši norādītu un nodevuši veselību atguvušajai personai mantu, kas atradusies viņu pārvaldībā." Tātad no Civillikuma 364. panta izriet, ka likums pieļauj rīcībspējas atjaunošanu tādā gadījumā, ja persona ir izveseļojusies.

Kādēļ Latvijas regulējums ir nepilnīgs?

No Latvijas rīcībspējas regulējuma izriet vairākas problēmas, kas ir saistītas gan ar rīcībspējas institūtu pēc būtības (materiālajām tiesību normām), gan arī veidu, kādā rīcībspējas process tiek īstenots (procesuālajām tiesību normām).

Attiecībā uz rīcībspējas institūta regulējumu (materiālajām tiesību normām) var konstatēt šādas problēmas:

- 1) Rīcībspēju iespējams ierobežot tikai pilnā apmērā vai neierobežot nemaz;
- 2) Rīcībspēja pilnā apmērā ir ierobežojama gan tām personām, kurām trūkst visas, gan arī tām, kurām trūkst lielākā daļa garīgo spēju;
- 3) Likums paredz tikai pilnas rīcībspējas ierobežošanas iespēju. Nekādi citi alternatīvi mehānismi, kas palīdzētu risināt problēmas, ar kurām persona saskaras garīga rakstura traucējumu vai intelektuālās attīstības dēļ, nav pieejami (piemēram, atbalsta persona vai iepriekš paustās gribas institūts);
- 4) Lietās par rīcībspēju likums neparedz periodisku personas statusa pārskatīšanu;
- 5) Atjaunot rīcībspēju var tikai tad, ja tiesa personu ar garīga rakstura traucējumiem atzītu par izveseļojušos, kas atsevišķu saslimšanu gadījumos ir nepiepildāms kritērijs. Tāpat, piemēram, ja personai ir intelektuālās attīstības traucējumi, nav nemaz slimības, no kuras izveseļoties, jo šāda rakstura traucējumi netiek uzskatīti par slimību, bet stāvokli no dzimšanas, kurš nekad nemainīsies. Tas gan netraucē personai apgūt

jaunas prasmes, iemaņas un kļūt neatkarīgākai un patstāvīgākai savā ikdienā. Taču, neraugoties uz iemaņu un prasmju attīstīšanu vai veselības stāvokļa uzlabošanu, likums nepieļauj rīcības spējas atjaunošanu proporcionāli personas vajadzībām un vēlmēm.

Kopumā var secināt, ka šī brīža Civillikuma regulējums nenodrošina proporcionalitātes jeb samērīguma principa ievērošanu. Minētais princips ir viens no cilvēktiesību ierobežošanas kritērijiem, un tas nosaka, ka personas tiesības drīkst ierobežot tikai tādā apmērā, cik tas ir strikti nepieciešams. Ja personas tiesības tiek ierobežotas lielākā apmērā, nekā vajadzīgs, tiek pārkāptas indivīda cilvēktiesības. Piemērojot Civillikuma 358. un 364. pantu, ievērot samērīguma principu nav iespējams. Kā jau iepriekš minēts, Civillikuma 358. pants pieļauj tikai pilnas rīcības spējas ierobežošanu, neparedzot nekādas alternatīvas. Tas pieļauj vienāda apjoma tiesību ierobežojumu personām ar dažāda rakstura garīgiem vai intelektuālās attīstības traucējumiem. Tātad norma ir vienādi piemērojama gan attiecībā uz tām personām, kurām ir smagi garīga vai intelektuālās attīstības traucējumi, gan arī vidēji traucējumi.

Tāpat likums nepieļauj iespēju izvērtēt ierobežojuma veidu, kāds katrai konkrētai personai ir nepieciešams, piemēram, ierobežojumu rīkoties ar īpašumu vai pieņemt lēmumus par savu ārstēšanu. Tiesību ierobežojuma apjoms (tiesības vēlē, rīkoties ar īpašumu, izvēlēties dzīves vietu, lemt par savu ārstēšanu) ir vienāds visām personām, kurām tiek ierobežota rīcības spēja, neatkarīgi no traucējuma veida un smaguma. Tāpat var konstatēt, ka rīcības spējas ierobežojums visbiežāk personai ir noteikts uz mūžu, jo likums nenodrošina periodisku statusa pārskatīšanu un nosaka, ka rīcības spēju var atjaunot tikai tad, ja persona ir izvesēļojusies. Te ir jāuzsver, ka, izvērtējot rīcības spējas atjaunošanas iespējamību, būtu jāņem vērā visi tie kritēriji, kas vērtēti pie rīcības spējas atņemšanas, nevis tikai personas izvesēļošanās fakts. Kopumā, izvērtējot iepriekš minēto, var secināt, ka šī brīža Civillikuma regulējums pārkāpj cilvēktiesības.

Civillikuma regulējums neatbilst vairākiem starptautiskiem cilvēktiesību dokumentiem, kuri ir saistoši Latvijai. Tā ir gan Eiropas Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencija (Konvencijas 8. pants), gan ANO Konvencija par personu ar invaliditāti tiesībām (12. pants). Eiropas Cilvēktiesību tiesa vairākos spriedumos (skatīt, piemēram, lietu Štukaturovs pret Krieviju) ir konstatējusi nopietnus cilvēktiesību pārkāpumus attiecībā uz tām valstīm, kur normatīvais regulējums ir līdzīgs Latvijai.¹⁶

Tāpat attiecībā uz rīcības spējas procesu ir konstatējamas vairākas procesuālas problēmas, kuras jau 2008. gada rudenī apkopoja Labklājības ministrijas darba grupa, kas tika izveidota, lai izvērtētu Latvijas normatīvo aktu atbilstību ANO Konvencijai par personu ar

¹⁶ Eiropas Cilvēktiesību tiesa 2008. gada 27. jūnija lietā Štukaturovs pret Krieviju konstatēja, ka Krievijā spēkā esošais tiesiskais regulējums, kas paredzēja tikai pilnu rīcības atņemšanu, nedeva tiesnesim nekādu izvēli. Tiesa norādīja, ka "Krievijas Civilt kodeksā ir nošķirta pilnīga rīcības spēja un pilnīga rīcības spēja, bet tajā nav paredzēta nekāda "robežas" situācija, izņemot attiecībā uz no narkotikām vai alkohola atkarīgajām personām." (95. paragrafs).

invaliditāti tiesībām. Darba grupas ietvaros tika konstatētas šādas normatīvā regulējuma nepilnības:

1) Civillikums paredz ļoti plašu personu loku, kuras var vērsties tiesā ar pieteikumu par personas atzīšanu par rīcībnespējīgu. Saskaņā ar Civillikuma 359. pantu "*katra ģimene, kurā ir garā slimais, kā arī katrs tādas ģimenes loceklis var paziņot par to tiesai pēc garā slimā dzīves vietas. Tāpat var paziņot par to katra sveša persona, kas pierādījusi savu interesi lietā, kā arī prokuratūra.*" Šāds regulējums var aizskart personas tiesības uz privātās dzīves neaizskaramību. No Civillikuma 359. panta izriet, ka jebkura sveša persona var iesniegt pieteikumu tiesā par personas atzīšanu par rīcībnespējīgu, un gadījumā, ja lieta tiek ierosināta, pieteicējs ir lietas dalībnieks un tam ir tiesības iepazīties ar visiem lietā esošajiem materiāliem. Lietās par rīcībnespēju vienmēr tiek nozīmēta tiesu psihiatriskā ekspertīze, kuras atzinumā ir ietverta plaša informācija par personas veselības stāvokli.

2) Civilprocesa likuma 266. panta otrā daļa paredz, ka "*personu, par kuras rīcības nespēju izskata lietu, aicina uz tiesas sēdi, ja to atļauj šīs personas veselības stāvoklis.*" Tas nozīmē, ka tiesai nav pienākums vienmēr aicināt personu uz tiesas sēdi, kurā tiek izvērtēta tās rīcības spēja. Minētais pants neparedz nekādus papildu kritērijus personas veselības stāvoklim, pamatojoties uz kuriem varētu aicināt vai neaicināt personu uz tiesas sēdi. Civilprocesa likuma 266. pants paredz ļoti plašu regulējumu, un šādā redakcijā tas ir uzskatāms par nesamērīgu personas tiesību uz taisnīgu tiesu ierobežojumu. Ņemot vērā, kādu ietekmi rīcības spējas ierobežošana atstāj uz personas dzīvi, personai, kuras rīcības spēja tiek izvērtēta tiesas sēdē, būtu jānodrošina dalība tiesas sēdē un tiesnesim iespēju robežās būtu jāpārlicinās par personas veselības stāvokli. Līdzīgu viedokli ir paudusi arī Eiropas Cilvēktiesību tiesa spriedumā Salontaji-Drobnjak pret Serbiju, norādot, ka personai nevar liegt piedalīšanos tiesas sēdē, pamatojoties uz to, ka veselības stāvokļa dēļ tas būtu "nelietderīgi" un nebūtu "mērķtiecīgi". Nacionālajām tiesām ir jāsniedz izvērtētais pamatojums, ja tiek pieņemts lēmums personu uz tiesas sēdi neaicināt.¹⁷

3) Atzīstot personu par rīcībnespējīgu, bāriņtiesai ir pienākums personai iecelt aizgādni. Saskaņā ar šī brīža regulējumu bāriņtiesai nav pienākums uzklaut un ņemt vērā rīcībnespējīgās personas viedokli. Civillikuma 355. pants nosaka, ka bāriņtiesai "*pirmajā kārtā par aizgādni ir jāieceļ aizgādībā nododamā laulātais vai kāds no tuvākajiem radniekiem.*" Ņemot vērā, kāda nozīme aizgādņim ir rīcībnespējīgās personas dzīvē, būtu nepieciešams paredzēt, ka, ieceļot personai aizgādni, iespēju robežās būtu jāņem vērā tās vēlmes un viedoklis.

4) Pretēji iepriekš aprakstītajai problēmai par plašo personu loku, kuras var vērsties tiesā ar pieteikumu par rīcības spējas ierobežošanu, lietās par rīcības spējas atjaunošanu šo personu loks ir nepamatoti šaurs. Saskaņā ar Civilprocesa likuma 270. panta pirmo daļu tikai bāriņtiesa vai proku-

¹⁷ ECT spriedums 2009. gada 13. oktobra lietā Salontaji-Drobnjak pret Serbiju, 127.-128. paragrafs. Tulkojums latviešu valodā pieejams RC "ZELDA" 5. Apkārtrakstā: <http://www.zelda.org.lv/?cat=73&lang=lv>, (10.01.2011) 12.-15. lpp.

rors var iesniegt tiesā pieteikumu par personas atzīšanu par rīcībspējīgu. Šādu tiesību nodrošināšanu tikai bāriņtiesai un prokuratūrai var uzskatīt par personas tiesību uz pieeju tiesai nesamērīgu ierobežojumu. Minētais personu loks būtu jāpaplašina, ļaujot arī personas aizgādnim un pašai personai vērsties ar pieteikumu tiesā, lūdzot pārskatīt tās rī-

cībspēju. Tiesu administrācijas sniegtie statistikas dati liecina, ka šobrīd likumā noteiktais regulējums praksē nedarbojas efektīvi un nenodrošina rīcībnespējīgas personas efektīvu interešu aizsardzību. Lietās par rīcībspējas atjaunošanu ir nepamatoti zems ierosināto lietu skaits, salīdzinot ar lietām par personas atzīšanu par rīcībnespējīgu.

Statistikas pārskats par civillietām pirmajā instancē Latvijas tiesās no 2006. gada līdz 2009. gada 30. jūnijam¹⁸

Gads	Saņemtās lietas	Pabeigtās lietas	no tām			
			Par personas atzīšanu par rīcības nespējīgu	tai skaitā pieteikums apmierināts	Par personas atzīšanu par rīcības spējīgu*	pieteikums apmierināts
2006	360	369	362	294	7	1
2007	317	298	296	242	2	1
2008	379	383	378	329	5	2
2009	154	142	137	116	5	4

Rīcībspējas regulējuma pārskatīšanas gaita ANO Konvencijas par personu ar invaliditāti tiesībām kontekstā

2008. gada 23. decembrī Labklājības ministrija darba grupas veiktā normatīvo aktu izvērtējuma rezultātā sniedza informatīvo ziņojumu Nr.18.3-03/4452 Ministru kabinetam, kurā norādīja, ka pilnīgai Konvencijas 12. panta un 17. panta īstenošanai nepieciešams risināt jautājumu par daļējās rīcībspējas institūta ieviešanu nacionālajos normatīvajos aktos.¹⁹

2010. gada 1. martā darbu uzsāka LM darba grupa "Civillikuma ģimenes tiesību daļas aktualizācijas nepieciešamības izvērtēšanai", kura secināja, ka "Konvencijas 12. panta īstenošanai jāparedz pilnas rīcībspējas ierobežošanas aizliegums, jo rīcībspēja nav vispārīga, tā saistīta ar personas spēju pieņemt konkrētus lēmumus, tādējādi ir nepieciešami grozījumi Civillikumā, Civilprocesa likumā un Bāriņtiesu likumā".²⁰ Darba grupas ziņojumā tika sniegti arī konkrēti priekšlikumi nepieciešamajiem grozījumiem. LM ziņojumu iesniedza Tieslietu ministrijai, kura 2010. gada decembrī pieņēma lēmumu uzsākt darbu pie rīcībnespējas tiesiskā regulējuma pārskatīšanas un nepieciešamo grozījumu izstrādes Civillikumā. Ņemot vērā Satversmes tiesas pieņemto spriedumu lietā Nr. 2010-38-01, domājams, ka grozījumi Civillikumā attiecībā uz rīcībspēju tiks pieņemti līdz 2012. gada 1. janvārim.

¹⁸ Tiesu administrācijas 2009. gada 17. septembrī e-pastā nodrošinātā informācija RC "ZELDA". Kā informēja Tiesu administrācija, dati tika meklēti pēc atslēgvārdiem, jo atsevišķas statistikas par šīm lietām nav, tāpēc dati var būt neprecīzi.

¹⁹ Labklājības ministrija, ANO Konvencijas par personu ar invaliditāti tiesībām ratifikācijas īstenošanas gaita (informācija uz 2010. gada 1. februāri), http://www.lm.gov.lv/upload/cilvekiem_ar_invaliditati/konvencijasprogress_01022010.pdf

²⁰ E.Celmiņa, LM Vienlīdzīgu iespēju nodaļa, Ziņojums par darba grupas "Civillikuma ģimenes tiesību daļas aktualizācijas nepieciešamības izvērtēšanai pieņemto lēmumu", 17.09.2010.

RC 'ZELDA' sniegtie priekšlikumi LM darba grupā par iespējamem grozījumiem rīcībspējas institūtā

Pamatprincipi

- Nepieciešams noteikt pilnas rīcībspējas ierobežošanas aizliegumu. Rīcībnespēja nav vispārīga; tā ir saistīta ar personas spēju pieņemt konkrētus lēmumus noteiktā laika periodā.
- Noteikt, ka rīcībnespēja nav statisks stāvoklis. Tā var mainīties apjomā un laikā.
- Noteikt rīcībspējas prezumpciju, kamēr nav pierādīts pretējais.
- Samērīguma principa iekļaušana – personas spējas pieņemt lēmumus ierobežojamas tikai tādā apmērā, cik tas ir strikti nepieciešams konkrētajā laika periodā.
- Pienākums ņemt vērā personas izteiktās vēlmes arī tad, ja to uzklaušanai nepieciešams izmantot tulkus vai īpašas ierīces.
- Personas komunikācijas grūtības nevar uzskatīt par pamatu, lai ierobežotu personas rīcībspēju.

Iepriekš paustā griba/norādījumi

- Personas rakstveidā formulēta griba attiecībā uz finansiālām vai personiskām dzīves jomām, kas tiks pielietota gadījumā, ja personai nākotnē zudīs rīcībspēja pieņemt lēmumus.
- Var diskutēt, vai ir nepieciešams konkrēti uzskatīt jomas, kurās persona var sniegt norādījumus nākotnei. Piemēram, Ungārijas likumprojekts uzskaita konkrētas jomas. Tas paredz cita starpā tiesības noteikt, piemēram, kas būs personas aizgādnis, kā pārvaldīt nekustamos īpašumus un īpaša norāde attiecībā uz dzīves vietas izvēli.
- Advokāts/notārs – reģistrē īpašā reģistrā.
- Iepriekš paustajai gribai ir prioritāte (attiecībā uz aizgādņa lēmumiem daļējas rīcībnespējas gadījumā), tā stājās spēkā ar tiesas lēmumu.

e) Ko darīt, ja personas paustā griba ir pretēja, piemēram, ārstu lēmumam attiecībā uz ārstēšanu? Ungārijas likumprojekts, piemēram, regulē jautājumu par iepriekš izteiktu gribu attiecībā uz ārstniecību ar citu likumu.

f) Iespēja paredzēt izņēmumus attiecībā uz paustās gribas izpildi. Piemēram, ja tas varētu nopietni apdraudēt gribas paudēja dzīvību, veselību vai tiesiskās intereses.

g) Minētais institūts darbojas vienlaikus kopā ar atbalstītās lēmuma pieņemšanas/daļējās rīcības institūtiem.

Atbalstītās lēmuma pieņemšanas institūts²¹

a) Īpašu atbalsta personu (-as) iecelšana personai attiecībā uz noteiktām dzīves jomām, kur personai ir nepieciešama palīdzība, ņemot vērā tai pastāvošus garīga rakstura vai intelektuālas attīstības traucējumus.

b) Personai tiek saglabāta rīcības spēja.

c) Ar pieteikumu tiesā var vērsties pati persona, ar personu saistīti ģimenes locekļi, ārstniecībā vai sociālajā aprūpē iesaistītās personas, sociālie darbinieki, prokurors, bāriņtiesa.

Itālijas variantā pašas ārstniecībā vai aprūpē iesaistītās personas nevēršas tiesā, bet informē prokuroru par nepieciešamību vērsties tiesā.

d) Atbalsta lēmuma jomas un personas iecel tiesa vai bāriņtiesa, ņemot vērā personas vēlmes un intereses. Personu loks neaprobežojas tikai ar ģimenes locekļiem vai radniekiem. Tiesai ir jāpārlicinās, ka persona izjūt uzticību pret atbalsta personu. Jāpārlicinās, ka nav ļaunprātīgas izmantošanas nolūks no atbalsta personas puses.

e) Persona vienmēr pati pieņem lēmumu pēc konsultēšanās ar atbalsta personām, pat ja šāds lēmums ir pretējs viņu paustajai nostājai. Nav juridiski saistoši atbalsta personu ieteikumi. Bet ir noteikts pienākums konsultēties, pieņemot juridisku lēmumu. Atbalsta persona apliecina ar parakstu, ka ir konsultējusi personu. Atbalsta personas esamība un konsultācijas nodrošina, ka personas noslēgtajam darījumam ir juridisks spēks.

f) Nepieciešams paredzēt profesionālu atbalsta personu loka noteikšanu. Līdzīgi kā ar personisko asistentu, iespējams, būs jādomā par profesiju klasifikatora papildināšanu, tāpat nepieciešams plānot profesionālo atbalsta personu apmācību (piem., kādā no sociālā darba augstskolām).

g) Nepieciešams likumā paredzēt mehānismu atbalsta personu uzraudzībai.

h) Atbalsta personas rīcība gadījumā, ja komunikācijas laikā secina, ka atbalstāmā persona nav faktiski rīcībspējīga pieņemt konkrētu lēmumu, vai ja rodas konflikts attiecībā uz kāda lēmuma pieņemšanu starp atbalsta personu un atbalstāmo personu Itālijas

likums – nekavējoties tiek iesaistīta tiesa, konfliktsituāciju (attiecībā uz lēmuma pieņemšanu) gadījumā lēmumu pieņem tiesnesis.

i) Likumā jāparedz arī atbalsta personas nepieciešamības pārskatīšanas kārtība, atcelšanas gadījumi un kārtība.

Daļējas rīcības spējas ierobežošanas institūts²²

a) Rīcības spēju var ierobežot tikai tad, ja rezultātu nav iespējams sasniegt ar mazāk ierobežojošiem līdzekļiem (atbalstīto lēmuma pieņemšanu).

b) Ierobežo personas rīcības spēju uz tiesas noteiktām jomām, piemēram, darījumiem, kas pārsniedz Ls 1000. Rīcības spēju nevar ierobežot attiecībā uz tiesībām vēlēties.

c) Likumā strikti definēti kritēriji, pamatojoties uz kuriem rīcības spēju var ierobežot daļēji. Izvērtēšanas kārtība un kritēriji – spēja pieņemt konkrētu lēmumu. Nespēja pieņemt lēmumus radītu personai nelabvēlīgas sekas/apstākļus/būtu kaitīga personai. Slikta vai "nesaprātīga" lēmuma pieņemšana nav uzskatāma par rīcībnespēju.

Piemēram, saskaņā ar Skotijas likumu (2000) rīcībnespējīga ir persona garīgas saslimstības dēļ, kas nav saistīts ar tādu komunikācijas nespēju, kuru var novērst, sniedzot palīdzību, nespēj:

- I) Rīkoties; vai
- II) Pieņemt lēmumu; vai
- III) Paust savu pieņemto lēmumu; vai
- IV) Saprast lēmumu; vai
- V) Atcerēties pieņemtos lēmumus.

d) Strikti definēts personu loks, kurš var vērsties tiesā.

e) Rīcībnespēju nosaka, pamatojoties uz kompleksu ekspertu atzinumu – psihologu, psihiatru, medicīnas, rehabilitācijas, sociālo darbinieku.

f) Aizgādņa iecelšanas kārtība – iecel bāriņtiesa vai tiesa. Iecelot personai aizgādni, maksimāli tiek ņemts vērā personas viedoklis/vēlme.

g) Jānosaka aizgādņa pienākumi. Piemēram, uzturēt kontaktu ar aizbilstamo (būt saprātīgi sasniedzamam), pienākums uzklaut un ņemt vērā aizbilstamā viedokli un vēlmes, izņemot gadījumus, kad tas varētu kaitēt personai. Noteikt pienākumu darboties tikai aizbilstamās personas interesēs.

h) Jāparedz efektīvs aizgādņu kontroles mehānisms (piemēram, Čehijas likumprojektā tie ir trīs personas izraudzīti draugi vai ģimenes locekļi, kas kopā var kontrolēt aizgādni).

i) Regulāra pārskatīšanas noteikšana.

j) Ja persona ir sagatavojusi dokumentu ar iepriekš pausto gribu, tas ņem virsroku pār aizgādņa iespējamiem lēmumiem.

21 Nepieciešams, lai: 1) pamudinātu personas pašas pieņemt ar savu dzīvi saistītus lēmumus, 2) veicinātu personu neatkarību, piesaistot atbalsta personas, 3) tiktu pielietota mazāk ierobežojoša iekļaušanās personas dzīvē. (Manitomba "Vulnerable Persons living With a Mental Disability Act")

22 Ieteikumi par daļējo rīcības spēju sniegti, ņemot vērā, ka Latvijā ilgstoši ir pastāvējuši tikai pilnas rīcības spējas ierobežošanas mehānisms un, ka plašākai sabiedrības daļai, kā arī politikas veidotājiem pagaidām nav pārliecības, ka ir iespējams risināt personu ar garīgiem traucējumiem problēmas, neierobežojot to rīcības spēju. Tomēr RC "ZELDA" uzskata, ka pirms daļējas rīcības spējas ierobežošanas institūta ieviešanas ir nopietni jāvērtē, vai šāds mehānisms uzskatāms par atbilstošu ANO Konvencijai par personu invaliditāti tiesībām.

Alternatīvas pilnai aizgādņībai ANO Konvencijas par personu ar invaliditāti tiesībām kontekstā

Džeordžiana George (Georgiana Gheorghe), Ieva Leimane-Veldmeijere

Šajā rakstā mēs vēlamies ieskicēt dažas alternatīvas pilnai aizgādņībai ANO Konvencijas par personu ar invaliditāti (KPIT) kontekstā. Pamatā pievērsīsimies atbalstītai lēmumu pieņemšanai, kā arī iepriekš paustajai gribai, kā mehānismiem, kuri ir uzskatāmi visatbilstošākajiem KPIT 12. pantam. Mēs neapgalvojam, ka esam izvēlējušies vislabāko valstu piemērus vai tādus, kas visprecīzāk atbilst KPIT principiem. Katrā valstī, kura ratificējusi KPIT, ir noteikti nepieciešama diskusija par to, kā visefektīvāk iedzīvīnāt 12. pantu, lai cik progresīvas būtu alternatīvas, kuras attiecīgā valsts jau ir ieviesusi.

No ANO KPIT 12. panta izrietošās tiesiskās un politiskās sekas

12. pants (vienlīdzīga tiesībspējas atzīšana) nosaka, ka personām ar invaliditāti ir tiesības uz viņu tiesībspējas atzīšanu un ka viņām līdzvērtīgi ar citiem ir rīcībspēja. Tas paredz tiesības uz atbalstu rīcībspējas īstenošanā, kā arī nosaka, ka ir jāizveido mehānismi, kas aizsargā personu rīcībspējas ierobežošanas/atņemšanas procesā, kā arī novērš patvaļu atbalstītas lēmumu pieņemšanas procesā. 12. pants arī garantē personām ar invaliditāti tiesības iegūt un mantot īpašumu un aizliedz tā patvaļīgu atņemšanu, tiesības pārvaldīt savas finanšu lietas, kā arī iespēju iegūt banku aizdevumus, hipotekāros kredītus un citus kredīta veidus.

Lai varētu harmonizēt tiesību aktus un politiku ar 12. panta prasībām, ir jāveic vairāki pasākumi: jāpārskata rīcībspējas definīcija atbilstoši jaunākajām likumdošanas tendencēm, jāveic saprātīgi pielāgojumi, lai rīcībspēju varētu izmantot, jāpārveido lēmumu pieņemšanas sistēma no tādas, kuras pamatā ir aizstātā lēmumu pieņemšana, par atbalstītas lēmumu pieņemšanas sistēmu.

2009. gada 26. janvāra Tematiskajā ziņojumā ANO Cilvēktiesību komisāra birojs konstatē, ka "vairākās valstīs spēkā esošais normatīvais regulējums pieļauj atzīt personas par rīcībnespējīgām, pamatojoties uz šo personu psihiskajiem, intelektuālajiem vai sensorajiem traucējumiem, kā arī piešķir viņu aizgādņiem tiesības rīkoties viņu vārdā"²³, un uzsver, ka "neatkarīgi no tā, vai invaliditātes esamība ir tiešs vai netiešs rīcībnespējas pamatojums, šāds tiesiskais regulējums ir pret-runā ar 12. panta 2. punktā noteikto personu ar invaliditāti vienlīdzīgas tiesībspējas atzīšanu."²⁴

23 Thematic study by the Office of UN High Commissioner for Human Rights on enhancing the awareness and understanding of the Convention on the Rights of Persons with Disabilities, UN General Assembly, 26 January 2009, A/HRC/10/48, <http://www2.ohchr.org/english/bodies/hrcouncil/docs/10session/A.HRC.10.48.pdf>, [aplūkots 28.02.1011.], 14. lpp.

24 Turpat, 14. lpp.

Kā progresīvu risinājumu var minēt rīcībspējas tiesisko regulējumu Apvienotajā Karalistē, kurā ietilpst sekojoši elementi: rīcībspējas prezumpcija, nepārprotama norāde uz to, ka rīcībspēja ir individuāli risināms jautājums un prasība, ka pirms tiek skatīts jautājums par rīcībnespējas noteikšanu, ir jāizmanto visas alternatīvas, kuras varētu palīdzēt personām ar invaliditāti pašām pieņemt lēmumus.²⁵

Saprātīgs pielāgojums rīcībspējas kontekstā ir divvirzienu process: viens virziens ir nodrošināt pielāgojumus patstāvīgas lēmumu pieņemšanas statusam²⁶, otrs – nodrošināt pielāgojumu atbalstītas lēmumu pieņemšanas statusam²⁷. Pirmais solis ir nodrošināt komunikācijas pieejamību, ko paredz Konvencijas 9. pants (pieejamība) un 21. pants (vārda un uzskatu brīvība un pieeja informācijai).²⁸ Tas nozīmē, ka visām iestādēm, kurās personas ar invaliditāti var realizēt savu rīcībspēju (tas var būt ārsta kabinets, bankas, notariāti, tiesu un cietumu sistēmas), ir jāizveido un ilgstoši jānodrošina kvalitatīvi pakalpojumi, kas pielāgoti rīcībspējas īstenošanai.

Dažos gadījumos, kad personas ar invaliditāti atbilst rīcībspējas kritērijiem, pilnīgi pietiek ar pasākumiem, kas nodrošina sistemātisku pieejamību, tomēr daudziem būs nepieciešamas individuālas atbalsta sistēmas atbilstoši viņu konkrētajām vajadzībām.²⁹ Veids, kā šīs vajadzības var apmierināt, nosakāms ar likumu.

Atbalstīta lēmumu pieņemšana

Atbalstīta lēmumu pieņemšana ir jāatzīst par likumisku lēmumu pieņemšanas veidu. Tas nozīmē, ka šāds mehānisms ir jānostiprina ar normatīvu aktu. Lai tiesiskais regulējums atbilstu 12. panta prasībām, likuma normai ir jāsaturs atbalstītas lēmumu pieņemšanas skaidrojums, kā arī jāuzskaita atbalsta sniedzēju un atbalsta saņēmēju galvenie uzdevumi, pienākumi un tiesības. Ir jābūt normām,

25 Mental Capacity Act 2005 of England and Wales, <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/2005/9/contents>, [aplūkots 28.02.2011.]

26 Atbalstītās lemtspējas gadījumā personai piemīt spēja izvērtēt lēmumu un dažādas ar to saistītās iespējas. Citiem vārdiem sakot, persona ir spējīga iziet rīcībspējas novērtējuma pārbaudi.

27 Michael Bach, Supported Decision Making - Lessons from Canada, <http://www.inclusion-europe.org/documents/EiA07-Bach.pdf>, [aplūkots 25.02.2011.]

28 Saskaņā ar 21. pantu komunikācija ietver sevi "valodas, teksta izcelšanu, Braila rakstu, taktilo komunikāciju, palielinātu drukas formātu, pieejamus multimedijus - gan rakstiskā formātā, gan audio formātā, vieglā valodā, lasāmmašīnas, kā arī citus alternatīvos komunikācijas līdzekļus, tai skaitā arī pieejamu informāciju un komunikācijas tehnoloģijas".

29 Psihiska slimība vai intelektuālās attīstības traucējumi lielākā vai mazākā mērā var ietekmēt personas spēju pieņemt lēmumus. Daži cilvēki īslaicīgi var nespēt pieņemt lēmumus slimības akūta paasinājuma, piemēram, mānijas gadījumā. Daži cilvēki ir spējīgi pieņemt ikdienas lēmumus, bet viņiem var būt nepieciešama palīdzība, pieņemot sarežģītākus lēmumus. Daži cilvēki var slimot ar progresējošu demenci, kuras dēļ pilnībā var tikt zaudēta lemtspēja.

kuras padara visu procesu caurskatāmu, tādējādi garantējot iespēju pārskatīt atbalsta sniedzēju lēmumus un darbības.³⁰ Formāla atbildība ir galvenokārt nepieciešama sekojošās situācijās: *personas gribas paušana un interpretēšana un finanšu resursu administrēšana*.

Atbalstītas lēmumu pieņemšanas modeļi var būt dažādi, tai skaitā: atbalsta tīkli, personīgie ombudi, sabiedriskie pakalpojumi, līdzinieku atbalsts, individuāli palīgi un iepriekš paustā griba/rikojums. Ilgākā termiņā 12. panta iedzīvināšana nozīmē atteikšanos no pilnīgas aizgādības un atbalstītas lēmumu pieņemšanas sistēmas ieviešana, nodrošinot dažādus alternatīvus atbalsta risinājumus atbilstoši konkrētas personas ar invaliditāti vajadzībām.

Ir svarīgi saprast, ar ko atbalstītas lēmumu pieņemšanas modelis būtiski atšķiras no aizgādības sistēmas. Tas, ka persona lūdz atbalstu vai atbalsta persona tiek iecelta, neiespaido pilngadīgas personas rīcībspēju, un atbalsta personu nevar iecelt pret pilngadīgas personas gribu. Atbalstītas lēmumu pieņemšanas sistēmā atbalsta personas un atbalstāmās personas attiecības balstās uz uzticēšanos - attiecībām, kādas tiesa nespēj nodrošināt, bet kuru esamību tā var atzīt. Atbalsta persona nav tiesīga rīkoties atbalstāmās personas vārdā, viņa var tikai darboties kā padomdevējs, kad atbalstāmā persona izdara juridiska rakstura paziņojumus. Atbalstītas lēmumu pieņemšanas sistēmā indivīds saņem atbalstu no uzticības personas, atsevišķu atbalsta personu tīkla vai organizācijas, lai pieņemtu personīga rakstura, finansiālus vai juridiskus lēmumus, kas ir saistoši trešajām personām. Atkarībā no personas ar invaliditāti vajadzībām atbalsta persona palīdz indivīdam izprast jautājumus un informāciju, kas ir būtiska konkrētajā lietā, un pieņemt lēmumus, vadoties pēc paša vēlmēm. Ja nepieciešams, atbalsta persona interpretē un paziņo trešajām pusēm indivīda vēlmes.

Piemēri no dažādu valstu praksēs

Ja aplūkojam dažādu valstu praksi saistībā ar atbalstītu lēmumu pieņemšanu, ievēribas vērtā ir Kanādas pieredze, kur ir daudz strādāts pie atbalstītas lēmumu pieņemšanas modeļiem. Šeit sīki neiztirzāsim Kanādas piemēru, jo katrai Kanādas provincī ir sava likumdošanas sistēma (piemēram, ZELDA ir sīkāk pētījusi Manitobas, Britu Kolumbijas un Albertas pieredzi).³¹

30 Ms. Edah Wangechi Maina, The right to equal recognition before the law, access to justice and supported decision-making, CRPD Conference of Parties, 2-4 September 2009, New York, <http://www.un.org/disabilities/default.asp?id=1479>, [aplūkots 28.02.2011.]

31 Ar Kanādas provinču piemēriem var iepazīties RC "ZELDA" pētnieces Džeordžianas Georges (Georgiana Gheorghe) rakstā "Legal Capacity and supported decision making in light of Article 12 of the UN CRPD", kurš angļu valodā pieejams RC "ZELDA" mājas lapā <http://www.zelda.org.lv>.

Zviedrija³²

Zviedrija atcēla pilnīgu aizgādību 1989.gadā, tās vietā ieviešot divas palīdzības formas, ko var izmantot lēmumu pieņemšanā: *padomdevēja atbalstu (curatorship)* un *administrators (tutorship)* atbalstu.

Padomdevēja gadījumā persona pilnībā saglabā rīcībspēju un padomdevējs tiek iesaistīts vienīgi personas īpašo vajadzību risināšanā, piemēram, lai palīdzētu īstenot personas tiesības, rīkoties ar savu īpašumu vai organizēt aprūpi. Padomdevēju var nozīmēt personai sakarā ar saslimšanu, psiholoģiskiem traucējumiem, sliktu veselības stāvokli, kā arī tad, kad persona nav spējīga kārtot savas lietas vai pārvaldīt savu īpašumu. Padomdevējs tiek iecelts uz tik ilgu laiku, kamēr palīdzība ir nepieciešama. Padomdevējs var rīkoties vienīgi ar personas piekrišanu. Tātad, ja padomdevējs ir rīkojies bez personas piekrišanas vai ir pārsniedzis savas pilnvaras, šādā veidā pieņemti lēmumi vai darbības nav saistoši personai, kurai ir iecelts padomdevējs. Persona, kurai ir nepieciešams padomdevējs, var vērsties tiesā pati vai arī to var darīt viņas ģimenes locekļi, sabiedriskās organizācijas vai pati tiesa. Padomdevēju nevar iecelt bez attiecīgās personas piekrišanas (izņemot atsevišķus gadījumus, kad persona nav spējīga sniegt piekrišanu).

Gadījumos, kad persona nav spējusi parūpēties par sevi vai savu īpašumu ar padomdevēja palīdzību, tiesa var iecelt **administrators**. Kaut arī administrators iecelšana zināmā mērā ierobežo personas rīcībspēju, viņa tomēr saglabā tiesības balsot un tiesības slēgt laulības. Persona var arī saglabāt citas tiesības, piemēram, tiesības slēgt līgumus par pakalpojumiem vai darba attiecībām, kā arī tiesības baudīt sava darba augļus. Ieceļot padomdevēju vai administratoru, katrā konkrētā gadījumā jāņem vērā attiecīgās personas vajadzības, tādējādi sniedzot atbalstu tikai noteiktu konkrētu uzdevumu veikšanā.

Tādējādi viens variants ir lūgt, lai tiesa nosaka vienu vai otru atbalsta formu, taču vēl pastāv iespēja, ka persona saņem palīdzību no drauga vai ģimenes locekļa vai atbalstu no sociālajiem dienestiem - šādā gadījumā nav nepieciešamības vērsties tiesā, lai ieceltu padomdevēju.

Itālija³³

Itālijas Civilt kodekss personas rīcībspējas ierobežošanai paredz alternatīvu mehānismu – atbalsta administratoru. Šis alternatīvais mehānisms tika ieviests 2004. gadā kā aizsardzības forma, kurā rīcībspēja tiek ierobežota tikai attiecībā uz noteiktu darbību vai darbību kate-

32 Zviedrijas atbalstītas lemtspējas modeļa apraksts sagatavots galvenokārt balstoties uz Šveices Salīdzinošo tiesību institūta (Swiss Institute of Comparative Law) veikto pētījumu "Comparative Study on the Legal Systems of the Protection of Adults Lacking Legal Capacity. National Rules of Private Law, of Private International Law and a Possible Legislative Initiative of the European Union", issued by European Parliament's Directorate – General Internal Policies of the Union, November 2008, PE 408.328, 98-119. lpp.

33 Itālijas piemēram apraksts saņemts, balstoties uz RZ "ZELDA" sniegto pro bono palīdzību, kuras ietvaros juridiskā biroja Jones Day (Itālija) pārstāvji Stefano Macchi di Cellere, Sara Rizzon, Laura Baldissera RC "ZELDA" vajadzībām 2009. gada 5. jūnijā sagatavoja pārskatu Loss and Regain of Legal Capacity Under Italian Law

goriju veikšanu vai izpildīšanu. Tā, piemēram, persona saglabā pilnu rīcībspēju attiecībā uz jebkuru lietu, kurā netiek prasīta īpaša pārstāvība vai obligāta atbalsta administratora palīdzība.

Atbalsta administratoru iecel kompetenta tiesa. Vēlamo atbalsta administratoru var jau iepriekš norādīt pati persona, bet, ja šādu norādījumu nav, tiesnesis var izvēlēties kādu no personas tuvākajiem radniekiem. Par administratoru nevar iecelt cilvēku, kurš attiecīgajai personai oficiāli sniedz valsts vai privātspektora finansētus aprūpes pakalpojumus. Administratora galvenie pienākumi ir rūpēties par attiecīgās personas interešu un vēlmju ievērošanu; savlaicīgi informēt personu par paredzamajām darbībām, kā arī informēt tiesnesi, ja radušās domstarpības ar personu par veicamajām darbībām.

Iepriekšējie rīkojumi un iepriekš paustā griba

Iepriekšējie rīkojumi ļauj rīcībspējīgām personām nozīmēt kādu, kurš varētu pieņemt lēmumus viņu vārdā kādā brīdī nākotnē, kad viņas varētu tikt atzītas par nepietiekoši kompetentām, lai slēgtu vienošanos ar citiem. Šis mehānisms pieļauj, ka cita persona pieņem lēmumus, taču tas notiek paša indivīda noteiktās robežās.³⁴

Terminu 'iepriekšējs rīkojums' pasaulē lieto, lai apzīmētu paziņojumu par izvēli. Amerikas Savienotajās Valstīs to parasti attiecina uz juridiski saistošu dokumentu, kura juridisko spēku ir tomēr iespējams atcelt, pastāvot noteiktiem tiesiskiem apstākļiem. Skotijas un Anglijas likumdošanā jēdziens 'iepriekšējs rīkojums' tiek lietots, lai pasvītrotu, ka šie dokumenti nav juridiski saistoši, taču plašākā nozīmē tos var integrēt ārstniecības plānā, saskaņojot ar klīniskajiem ārstiem. Dažos gadījumos šo sadarbošanos varētu interpretēt kā pacienta patstāvības ierobežošanu pretstatā iepriekšējiem rīkojumiem, kuru izpildē nav obligāti jāņem vērā ārstu-konsultantu viedoklis un kuri tādēļ uzskatāmi par mehānismu, kas paredz lielāku patstāvību. Abiem dokumentiem ir kopīgs mērķis – veicināt pacienta patstāvību garīgās veselības aprūpes jautājumos un ierobežot ārstēšanu pret pacienta gribu.

Pētījumi liecina, ka iepriekšēji rīkojumi var uzlabot attiecības starp pacientiem un viņu ārstiem, jo veidojas komunikācija, notiek viedokļu apmaiņa un ir iespējama reālistiska izvēle starp vēlamo ārstēšanu un iespējami mazāku medicīnisku iejaukšanos ar atbilstošām sekām.

Piemēri no valstu prakses

Amerikas Savienotajās Valstīs Pacientu pašnoteikšanās akts paredz tiesības izdarīt iepriekšējus rīkojumus.³⁵ Šis termins attiecināms uz

34 Michael Bach, Supported decision-making under article 12 of the UN Convention on the Rights of Persons with Disabilities, Questions and Challenges, Notes for Presentation to Conference on Legal Capacity and Supported Decision-Making, Parents' Committee of Inclusion Ireland, Athlone, Ireland, November 3, 2007, Canadian Association for Community Living, slide 5. Tomēr autors uzsver, ka šī iespēja parasti nav pieejama cilvēkiem ar smagiem intelektuālās attīstības traucējumiem vai psihosociāliem traucējumiem, jo viņi netiek atzīti par tiesiski spējīgiem noteikt šīs pilnvaras.

35 Federal Patient Self Determination Act 1990, 42 U.S.C 1395.

dokumentu, kam ir juridisks spēks un kuru indivīdi var izmantot nākotnē, lai plānotu savu veselības aprūpi,³⁶ ja nākotnē iestātos ierobežotas rīcībspējas periods. Saskaņā ar šo likumu visām veselības aprūpes iestādēm, kuras saņem federālo finansējumu, ir pienākums informēt pacientus par šīm tiesībām, kad viņi nonāk veselības aprūpes sistēmā, un izstrādāt rakstveidā politiku, kura nodrošinātu iepriekšējo rīkojumu izpildi.³⁷ Likums arī nosaka, ka veselības aprūpes speciālistiem, kā arī sabiedrībai ir jābūt zināšanām par iepriekšējiem rīkojumiem.³⁸

Kopš likuma pieņemšanas brīža 25 ASV štatos ir stājušies spēkā normatīvie noteikumi par iepriekšējiem rīkojumiem psihiatrijā.³⁹ Lai gan dažādos štatos to saturs atšķiras, visos gadījumos tajos atrodama pamatinformācija, kas palīdz klientiem rīkojumus sastādīt. Tur ir informācija par medikamentiem un konkrēto ārstēšanu, ko viņi vēlētos saņemt, kaut gan praksē iepriekšējie rīkojumi visbiežāk tiek izmantoti, lai laikus atteiktos no terapijas. Dokuments jāparaksta diviem lieciniekiem un tajā jānorāda tās personas vārds, ar kuru sazināties neatliekamajos gadījumos.

Iepriekšējais rīkojums iekļaujams medicīniskajā vēsturē kā tās sastāvdaļa, un tas ir juridiski saistošs garīgās veselības speciālistiem, atskaitot situācijas, kad ārsts uzskata, ka tas ir pretrunā ar medicīniskās prakses standartiem vai neatliekamo aprūpi, vai kad pacients atbilst obligātās ārstēšanas kritērijiem.⁴⁰

Lai arī iepriekšējo rīkojumu ir iespējams atcelt, kā juridisks dokuments tas nosaka apstākļus, kādos tas var notikt, un, ja pacientam rodas sajūta, ka atcelšana ir nepamatota, viņš var apstrīdēt to tiesā.

2003. gadā *Hargrave v. Vermont* nolēmumā ASV Apelācijas instances tiesa atcēla Vermontas štata likumu, kurš atļāva garīgās veselības aprūpes speciālistiem, atsaucoties uz aprūpes pilnvarām, ignorēt pacientu iepriekšējos paziņojumus par atteikšanos no terapijas.⁴¹ Prasītāja, kurai bija paranoidālā šizofrēnija, apgalvoja, ka viņa tiek diskriminēta savas garīgās slimības dēļ un ka viņai ir liegts pakalpojums (ilgtermiņa pilnvara rīcībspējas iestāšanās gadījumam, kā paredz Likums par Amerikas pilsoņiem ar invaliditāti).⁴² Ar šo nolēmumu garīgās veselības aprūpes speciālistiem tika aizliegts pakļaut pacientus bezierunu medikamentozai terapijai, ja atteikšanās no ārstēšanās bija korekti noformēta iepriekšēja rīkojuma veidā.

36 Tas var būt gan norādes, kas sagatavotas situācijām, kad persona saslimst ar neārstējamu slimību vai arī advokāta ilgstošās pilnvaras attiecībā uz veselības aprūpes jautājumiem, tiktāl cik tās ir ar likumu noteiktas vai tiesas atzītas vai likums. Federal Patient Self Determination Act 1990, 42 U.S.C 1395, 4751. (4) pants.

37 Turpat, 1903. (m) (1) (A) pants.

38 Turpat, 4751. (E) pants.

39 Claire Henderson, Jeffrey W. Swanson, George Szmukler, Graham Thornicroft, Martin Zinkler, A Typology of Advance Statements in Mental Health Care, *Psychiatric Services*, 59: 63-71, January 2008, volume 59, no. 1.

40 Federal Patient Self Determination Act 1990, 42 U.S.C 1395, 4751 (3). pants.

41 *Hargrave v. Vermont*, US Court of Appeals for the Second Circuit, No. 2-7160, August 1 2003.

42 <http://www.ada.gov/pubs/ada.htm>, [aplūkots 25.02.2011.]

Anglijā un Velsā iepriekšējie rīkojumi ir nostiprināti vispārējās tiesībās un to vieta ir definēta 2005. gada Likumā par rīcībspēju.⁴³ Likuma 4(6). sadaļā teikts, ka, nosakot rīcībnespējīgas personas labākās intereses, jāņem vērā jebkurš rakstveida paziņojums, kurš sastādīts laikā, kad persona bija rīcībspējīga. Tomēr likums ļauj skaidri noprast, ka garīgo traucējumu gadījumos, garīgās veselības tiesiskajam regulējumam (Garīgās veselības aprūpes likums, 1983) ir prioritāte pār jebkurām Likuma par rīcībspēju normām.⁴⁴ Tā ir klaji diskriminējoša attieksme pret cilvēkiem ar garīga rakstura traucējumiem, kuriem jābūt tādām pašām tiesībām, kā cilvēkiem ar fiziskiem trūkumiem attiecībā uz viņu iepriekšējo rīkojumu pildīšanu. Izņēmums varētu būt ārkārtas situācijas, kad pastāv risks, ka persona varētu nodarīt neizbēgamu un nopietnu kaitējumu sev un citiem. Taču, neskatoties uz iespēju, ka iepriekšējais rīkojums var tikt atcelts, Likums tomēr paredz tiesisku atbalstu pacienta patstāvīgai izvēlei, kad tiek izlemts jautājums par ārstēšanas veidu.

Eiropā viens no labākajiem piemēriem saistībā ar iepriekš paustās gribas izmantošanu ir **Skotija**. Parlaments ir nostiprinājis iepriekš pausto gribu normatīvajos aktos, kas skar garīgās veselības jautājumus – 2003. gada Skotijas Garīgās veselības aprūpes likums.⁴⁵ Likumā iepriekš paustā griba definēta kā rakstveida paziņojums, ko persona sastādījusi un parakstījusi, būdama vesela, un kurā izklāstītas personas vēlmes par to, kādu ārstēšanu viņa vēlētos saņemt vai nesaņemt, ja viņai nākotnē rastos garīga rakstura traucējumi.⁴⁶ Lai šim paziņojumam būtu juridisks spēks, tam jāatbilst sekojošiem kritērijiem: paziņojuma sastādīšanas laikā personai ir skaidri jāapzinās savas izvēles sekas,⁴⁷ tam jābūt rakstveidā,⁴⁸ un to apstiprina ar savu parakstu šī persona⁴⁹ un liecinieks, kurš rakstveidā apliecina, ka, viņaprāt, persona, kas izdara šo paziņojumu, ir spriestspējīga un pilnībā apzinās savas rīcības sekas.⁵⁰ Paziņojuma sastādītājam ir arī tiesības atsaukt paziņojumu, ja šajā brīdī persona ir spriestspējīga un apzinās savu vēlmi atsaukt dokumentu.⁵¹ Paziņojuma atsaukšana arī jānoformē rakstveidā, dokuments jāapstiprina ar personas un liecinieka parakstiem līdzīgi kā sastādot sākotnējo dokumentu.⁵²

2005. gadā *Scottish Executive* publicēja dokumentu ar nosaukumu "Jaunais garīgās veselības likums: vadlīnijas par iepriekš pausto gribu, kurā atrodami norādījumi, kā iepriekš paustajai gribai būtu jādarbojas praksē."⁵³ Šis dokuments aizsargā pacientus un viņu vajadzības. Piemēram, tajā norādīts, ka "iepriekš paustajā gribā jūs varat pateikt, kāda ārstēšana jums vislabāk palīdz un kādu jūs nevēlētos saņemt. Jūs varat izteikt savu viedokli par medikamentiem, terapiju vai elektrošoka metodi (ECT). Būtu vēlams, ja jūs varētu arī pamatot savu viedokli."⁵⁴ Tajā arī teikts, ka "ja tiek pieņemts lēmums, kas ir pretrunā ar jūsu iepriekš pausto gribu, jūs rakstveidā saņemsiet pamatojumu un kopija tiks izsniegta jūsu norādītajai personai, sociāla dienesta pārstāvim un jūsu aizgādnim, kā arī Garīgās veselības aprūpes komisijai."⁵⁵ Dokumentā arī minēts, ka "persona, kura piedalās kā liecinieks iepriekš paustās gribas noformēšanā, apstiprina, ka, viņaprāt, jūs esat spējīgs saprast, ko jūs esat uzrakstījis gribas paziņojumā, kā arī šī paziņojuma sekas attiecībā uz jūsu ārstēšanu nākotnē. Lieciniekam nav obligāti jāpiedalās paziņojuma sastādīšanas procesā, kā arī nav obligāti jāatbalsta jūsu vēlmes."⁵⁶ Liecinieks var būt klīniskais psihologs, praktizējošs ārsts, terapeits, sertificēta medmāsa, sociālais darbinieks vai jurists.⁵⁷

Likums uzliek par pienākumu Garīgās veselības tribunālam un ārstējošam ārstam ņemt vērā personas iepriekš pausto gribu.⁵⁸ Pastāv iespēja, ka pacients tiek ārstēts pretēji viņa izteiktajai gribai, taču atbildīgs ārsts dokumentē apstākļus un iemeslus, kas lika izvēlēties tieši šādu ārstēšanu.⁵⁹ Viņa pienākums ir arī izsniegt ieraksta kopiju personas uzticības personai, personas sociālā dienesta pārstāvim, šīs personas aizgādnim un Garīgās veselības aizsardzības komisijai.⁶⁰ Šī ieraksta kopija ir obligāti jāpievieno pacienta medicīniskajai vēsturei.⁶¹

Vadlīnijās ne tikai skaidrots, kā šādi dokumenti sastādāmi, bet pievienots arī paraugs, kā paziņojumam būtu jāizskatās, kā arī iekļauts iepriekš paustās gribas atsaukšanas paraugs.⁶²

43 <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/2005/9/contents>, [aplūkots 25.02.2011.]

44 Piemēram, norādījumi, kuri attiecas uz atteikšanos no ārstēšanas, būs neefektīvi, ja brīdī, kad norādījumi sniegti, pacients nav izvērtējis iespējamās atteikšanās no ārstēšanas sekas un tie [norādījumi] var tikt atcelti, ja pacientam ir nepieciešamā spēja atcelšanu veikt.

45 https://www.legislation.hmso.gov.uk/legislation/scotland/acts2003/asp_20030013_en_25#pt18-pb2-11g275, [aplūkots 25.02.2011.]

46 275 (1). pants.

47 275 (2) (a). pants.

48 (275 (2) (b)). pants.

49 (275 (2) (c)). pants.

50 275 (2) (d, e)). pants.

51 275 (c) (a)). pants.

52 (275 (c) (b)). pants.

53 <http://www.scotland.gov.uk/Resource/Doc/26350/0012826.pdf>, [aplūkots 25.02.2011.]

54 *The New Mental Health Act: A Guide to Advance Statements*, 6. lpp.

55 Turpat, 6. lpp.

56 Turpat, 8. lpp.

57 Turpat, 8. lpp.

58 *Mental Health (Care and Treatment Scotland) Act 2003*, 276 (1). un 276 (3) (b, c). pants.

59 276 (8) (a). pants.

60 276 (8) (b)). pants.

61 276 (8) (c)). pants.

62 <http://www.scotland.gov.uk/Resource/Doc/26350/0012826.pdf>, 13-15. lpp., [aplūkots 25.02.2011.]

RC "ZELDA" jaunumi

Satversmes tiesa pieņem pozitīvu lēmumu RC ZELDA pārstāvētas klientes lietā

2010. gada 28. decembrī Satversmes tiesa pieņēma spriedumu RC "ZELDA" pārstāvētās klientes J.F. lietā, ar kuru atzina Civillikuma 358. un 364. pantu par neatbilstošiem LR Satversmes 96. pantam. Ar pilnu sprieduma tekstu var iepazīties šeit: http://www.satv.tiesa.gov.lv/upload/spriedums_2010-38-01.htm.

RC ZELDA paspārnē izveidots NVO sadarbības tīkls

2010. gada 14. septembrī RC "ZELDA" paspārnē tika izveidots Psihiatrijas pakalpojumu lietotāju interešu jomā darbojošos organizāciju sadarbības tīkls, lai stiprinātu garīgās veselības jomā aktīvo interešu aizstāvības organizāciju efektīvāku sadarbību un lai sekmīgāk ietekmētu konkrētus, psihiatrijas pakalpojumu lietotājiem būtiskus jautājumus. Šobrīd sadarbības tīklā iesaistījušās vairākas sabiedriskās organizācijas: Resursu centrs cilvēkiem ar garīgiem traucējumiem "ZELDA"; Latvijas Māsu apvienības Garīgās veselības aprūpes māsu apvienība; biedrība "Paspārne"; biedrība "Latvijas garīgās veselības asociācija"; starpnozaru sadarbības biedrība "Daiva"; Nodibinājums "Fonds Kopā"; biedrība "Gaismas stars"; biedrība "Latvijas iniciatīvas grupa psihiatrijā"; Jūrmalas invalīdu biedrība "Anima"; biedrība "Bez panikas". Tāpat arī sadarbības tīklā iesaistījušies individuālie biedri – psihiatrijas pakalpojumu lietotāji.

Sadarbības tīkla ietvaros paredzēts identificēt iespējamās sadarbības jomas, veikt informācijas apmaiņu par organizāciju aktivitātēm un sniegtajiem pakalpojumiem, veidot kopīgas sabiedrības informēšanas kampaņas, kā arī saskaņot aktivitātes likumdošanas un politikas plānošanas dokumentu izmaiņu veicināšanā jautājumos, kas skar psihiatrijas pakalpojumu lietotājus.

Modernizēta RC "ZELDA" mājas lapa un izveidota RC "ZELDA" FACEBOOK lapa

RC "ZELDA" kopš 2010. gada beigām modernizē savu mājas lapu (www.zelda.org.lv), lai padarītu to lietotājiem pieejamāku. Lai gan mājas lapas jaunā pamatversija būs pieejama 2011. gada marta beigās, vēl izstrādes stadijā atrodas mājas lapas vieglās valodas versija. Informējam arī, ka kopš 2010. gada jūnija RC "ZELDA" aktivitātēm iespējams sekot līdzī mūsu izveidotajā Facebook lapā - <http://www.facebook.com/pages/Resource-Center-for-People-with-Mental-Disability-ZELDA/130880316933397>.

RC "ZELDA" nodrošinātā juridiskā palīdzība 2010. gadā

Anete Erdmane, RC "ZELDA" juriste

Jau kopš 2007. gada RC "ZELDA" regulāri nodrošina iedzīvotājiem bezmaksas juridiskās konsultācijas, kā arī atsevišķos gadījumos juridisko pārstāvību tiesā. Kopumā 2010. gadā RC "ZELDA" sniedza juridiskās konsultācijas 70 personām par dažāda rakstura jautājumiem un sūdzībām. Lielākā daļa no personām, kas vērsās RC "ZELDA", bija sievietes (48 salīdzinājumā ar 22). Tāpat ievērojami vairāk konsultāciju RC "ZELDA" sniedza latviešu valodā nekā krievu valodā (57 salīdzinājumā ar 13).

Tāpat kā iepriekšējos gados, arī 2010. gadā klientus interesējošo jautājumu un norādīto problēmu loks bija ļoti plašs. Lielākais skaits konsultāciju bija saistīts ar rīcības spēju ierobežošanas vai atjaunošanas

jautājumiem. Bieži RC "ZELDA" vērsās vecāki, kuru jau pilngadīgajiem bērniem ir psihiskās veselības vai intelektuālās attīstības traucējumi, lūdzot sniegt padomus, kā nodrošināt bērniem atbalstu, mantojot īpašumu pēc vecāku nāves. Bieži šādiem vecākiem psihiatri vai sociālie darbinieki ir ieteikuši ierobežot bērnu rīcības spēju. Šādos gadījumos RC "ZELDA" aicina vecākus nesniegt šāda rakstura pieteikumus tiesā, ņemot vērā likuma nepilnības Latvijā (tikai pilnas rīcības spējas ierobežošanas iespējamību), bet sagaidīt, kad tiks pieņemti Civillikuma grozījumi, kas nodrošinātu atbilstošākus un samērīgākus atbalsta pasākumus personām ar garīga rakstura vai intelektuālās attīstības traucējumiem.

RC "ZELDA" tāpat ir saņēmis samērā lielu skaitu sūdzību par ievietošanu psihiatriskajā slimnīcā pret personas gribu. Daudziem klientiem trūkst informācijas par kārtību, kādā persona var tikt ievietota slimnīcā pret savu gribu, kā arī par likumā noteiktajām tiesībām ievietošanas laikā. Bieži personas sūdzas par dažādiem cilvēktiesību pārkāpumiem – pārzāļošanu, sliktiem apstākļiem slimnīcās, personāla un ārstu attieksmi, kā arī informācijas trūkumu par diagnozēm, slimības gaitu un ārstēšanu.

2010. gada otrajā pusē RC "ZELDA" vērsās vairāki klienti, kurus interesēja ar darba tiesībām saistīti jautājumi. Vairāki klienti puda bažas par to, kā viņu diagnozi uztvers darba devējs. Klienti bieži satraucās, ka darba devējs varētu viņus nepieņemt darbā vai atlaist no darba, uzzinot par viņu slimību. Tāpat 2010. gada pēdējos sešos mēnešos RC "ZELDA" sniedza konsultācijas divām personām ar intelektuālās attīstības traucējumiem par policijas rīcību, kā arī cietušā tiesībām kriminālprocesa ietvaros. Tāpat bieži personas vērsās RC "ZELDA", lūdzot sniegt informāciju par sociālo nodrošinājumu un sociāliem pakalpojumiem; šādu iesniegumu gadījumā klienti visbiežāk tika aicināti vērsties pie sociālajiem darbiniekiem, kas varētu sniegt nepieciešamo informāciju.

Stratēģiskā tiesvedība sabiedrības interesēs

2010. gadā RC "ZELDA" pārstāvēja četru klientu intereses tiesvedības procesos. Triju klientu lietas bija saistītas ar rīcības jautājumiem, savukārt vienā gadījumā zvērināts advokāts Edgars Endzelis vērsās tiesā klienta interesēs kompensācijas piedziņai par pārkāpumiem, kas pieļauti, ievietojot personu psihiatriskajā slimnīcā bez tās piekrišanas.

Kā jau minēts iepriekšējā RC "ZELDA" Apkārtrakstā, 2010. gada 1. aprīlī Satversmes tiesā tika iesniegts RC "ZELDA" pārstāvētās klientes J.F. pieteikums par Civillikuma 358. un 364. panta atbilstību LR Satversmes 96. pantam. Pieteikumā iesniedzējai kopš 2003. gada ir ierobežota rīcības spēja, ņemot vērā viņai konstatētos intelektuālās attīstības traucējumus. Pieteikumā Satversmes tiesai J.F. norādīja, ka rīcības spējas atņemšana pilnā apmērā uz visu mūžu, neparedzot citas alternatīvas, pārkāpj viņas tiesības uz privātās dzīves neaizskaramību. Civillikuma 358. pants paredz tikai viena veida un apjoma rīcības spējas ierobežojumu, izslēdzot alternatīvas, kas personas tiesības ierobežotu mazāk, piemēram, daļēju rīcības spējas ierobežošanu, atbalstīto lēmuma pieņemšanu. Personai, kurai trūkst lielākās daļas garīgo spēju, rīcības spēja nebūtu ierobežojama pilnā apjomā. Vēl jo vairāk – likumam būtu jānošķir tie gadījumi, kad personai trūkst puses vai mazākās daļas garīgo spēju, un jānosaka samērīgs ierobežojums. Šobrīd likums neparedz iespēju noteikt personas garīgo spēju zudumam proporcionālu ierobežojumu, bet gan paredzot vienāda statusa un viena veida ierobežojuma noteikšanu personām ar dažāda rakstura un smaguma garīgiem un intelektuālās attīstības traucējumiem.

Līdzīgi arī Civillikuma 364. pants pieļauj rīcības spējas atjaunošanu tikai tādā gadījumā, ja persona ir izvesēļojusies. Tādējādi tiek nepamatoti sašaurināts to personu loks, uz kurām rīcības spējas atjaunošana attiecināma, jo no intelektuālās attīstības traucējumiem, tāpat kā no lielākās daļas garīgo slimību nav iespējams izvesēļoties. Likums neparedz rīcības spējas atjaunošanu pēc tādiem pašiem kritērijiem, pēc kādiem tā noteikta, proti, pēc spējas pārstāvēt sevi un pārvaldīt savu mantu, un rīkoties ar to. Tāpat izvesēļošanās esot noteikta kā vienīgais kritērijs un netiekot ņemta vērā personas iespēja apgūt jaunas, kā arī attīstīt esošās iemaņas, tādējādi uzlabojot savu spēju pieņemt patstāvīgus lēmumus.

2010. gada 28. aprīlī Satversmes tiesa, pamatojoties uz J.F. iesniegumu, ierosināja lietu, neraugoties uz to, ka J.F. ir rīcībnespējīga. 2010. gada 27. decembrī Satversmes tiesa pieņēma spriedumu, kurā atzina, ka J.F. ir tiesības iesniegt konstitucionālo sūdzību par apstrīdētajām normām. Satversmes tiesa spriedumā konstatēja, ka no Latvijas starptautiskajām saistībām cilvēktiesību jomā izriet valsts pienākums paredzēt tādas rīcības spējas ierobežošanas mehānismus, kas ietver individuālu situācijas izvērtējumu un katrai konkrētajai situācijai piemērotākā ierobežojuma izvēli. Regulējums, kas neparedz nekādas robežsituācijas un nosaka vienīgi pilnīgu rīcības spējas atņemšanu, neatbilst cilvēktiesību prasībām. Satversmes tiesa atzina, ka Civillikuma 358. un 364. pants nosaka tieši šāda veida ierobežojumu. Lietas ietvaros Satversmes tiesa konstatēja, ka pastāv dažādas metodes, ko valsts var izmantot cilvēktiesību prasībai atbilstoši rīcības spējas ierobežošanai, piemēram, daļēju rīcības spējas ierobežošanu, atbalstu lēmuma pieņemšanā, personiskos asistentus, iepriekš izteikto norādījumu ievērošanu utt. Kopumā tiesa secināja, ka mazāk ierobežojošie līdzekļi pastāv, turklāt ar tiem apstrīdēto normu leģitīmo mērķi var sasniegt efektīvāk. Ņemot vērā iepriekšminēto, Satversmes tiesa atzina Civillikuma 358. un 364. pantus par neatbilstošu LR Satversmes 96. pantam.

Satversmes tiesa nolēma, ka Latvijai ir jāpilnveido tiesiskais regulējums atbilstoši Latvijai saistošajiem cilvēktiesību dokumentiem, tostarp ANO Konvencijai par personu ar invaliditāti tiesībām. Tiesa secināja, ka valstij ir pienākums ne vien izdarīt atbilstošus grozījumus materiālajās un procesuālajās normās, bet arī izveidot materiālo un institucionālo nodrošinājumu šādas sistēmas veiksmīgai darbībai, gādāt par tiesnešu un citu tiesību normu piemērotāju apmācību un veikt citus nepieciešamos pasākumus. Satversmes tiesa ņēma vērā, ka minēto pasākumu veikšanai nepieciešams saprātīgs laika posms. Tiesa nosprieda, ka minētās normas ir spēkā neesošas no 2012. gada 1. janvāra.

RC "ZELDA" 2010. gadā tāpat nodrošināja juridisko palīdzību klientei B., kuras radnieki bija vērsušies tiesā ar lūgumu ierobežot B. rīcības spēju. Pēc veiksmīgas advokāta E. Endzeļa īstenotas aizstāvības, tiesa noraidīja B. radnieku prasību un B. rīcības spēja netika ierobežota. Minētais spriedums ir nozīmīgs, jo tajā pirmo reizi Latvijas tiesa atsauca uz ANO Konvenciju par personu ar invaliditāti tiesībām. Sa-

vukārt jau 2008. gadā uzsāktajā klienta C. lietā E. Endzelis RC "ZELDA" uzdevumā iesniedza sūdzību Eiropas Cilvēktiesību tiesā pēc tam, kad Latvijas tiesu instancēs nebija iespējams C. atjaunot rīcībspēju un procesa gaitā tika konstatēti vairāki tiesību uz taisnīgu tiesu un

privāto dzīvi pārkāpumi. 2010. gada augustā RC "ZELDA" uzdevumā E. Endzelis piedalījās tiesas sēdē par klientes D. ievietošanu psihiatriskajā slimnīcā pret tās gribu. Tiesas sēdes laikā tika aktualizēts jautājums par pacientu informētās piekrišanas izpratni un nozīmi.

RC "ZELDA" 2010. gadā nodrošinātās juridiskās palīdzības statistikas dati

Tēmas	Mutiskās sūdzības	Rakstveida sūdzības (caur e-pastu)	Kopā
1. Ievietošana psihiatriskajā slimnīcā bez personas piekrišanas (pamatojoties uz Ārstniecības likumu)	8		8
2. Piespiedu ārstēšana psihiatriskajā slimnīcā (pamatojoties uz Kriminālprocesa likumu)	2		2
3. Tiesības saņemt informāciju par savu ārstēšanu no psihiatriskās ārstniecības iestādes	3		3
4. Medikamentu lietošana/pieeja medikamentiem	2		2
5. Rīcībspējas ierobežošana	10		10
6. Rīcībspējas atjaunošana	2		2
7. Nodarbinātība	3	1	4
8. Tiesības uz izglītību	2		2
9. Tiesības uz īpašumu	5		5
10. Tiesības stāties laulībā un dibināt ģimeni. Tiesības uz ģimenes dzīvi.	1	1	2
11. Tiesības uz dzīvi sabiedrībā; ievietošana sociālās aprūpes centros	3		3
12. Tiesības uz sociālo nodrošinājumu un sociālajiem pakalpojumiem	7	2	9
13. Krimināllietas, kurās cietušais ir persona ar intelektuālās attīstības traucējumiem	2		2
14. Apstākļi un aprūpes/ārstēšanas kvalitāte psihiatriskajās slimnīcās, pansionātos un dienas centros	4		4
15. Dažādi informācijas pieprasījumi	11	1	12
KOPĀ			70

Jaunumi garīgās veselības jomā Eiropā

Eiropas Savienība ratificējusi ANO Konvenciju par personu ar invaliditāti tiesībām

Eiropas Savienība 2010. gada 15. novembrī vienlaikus ar jaunās ES Invaliditātes stratēģijas 2010. – 2020. gadam pieņemšanu ratificējusi ANO Konvenciju par personu ar invaliditāti tiesībām. Šis ir ES pastāvēšanas vēsturē pirmais starptautiskais cilvēktiesību līgums, kuram ES pievienojusies. Konvencijas ratificēšana ES līmenī nozīmē, ka visiem ES līmenī pieņemtajiem normatīvajiem aktiem, politikas dokumentiem un programmām būs jābūt saskaņotiem ar konvencijā ietvertajām saistībām.

Eiropas Savienības Pamattiesību aģentūra publicējusi ziņojumu par personu ar garīga rakstura traucējumiem tiesībām uz politisko līdzdalību

2010. gada 8. novembrī ES Pamattiesību aģentūra publicēja ziņojumu par personu ar garīga rakstura traucējumiem tiesībām uz politisko līdzdalību. Ziņojumā secināts, ka ES dalībvalstis bieži vien automātiski (bez individuāla personas spēju un līdz ar to nepieciešamo ierobežoju-

mu izvērtējuma) liedz tiesības vēlēties personām, kuras atzītas par rīcībspējīgām. Šāda pieeja ir pretrunā ar ANO Konvenciju par personu ar invaliditāti tiesībām. Ziņojums angļu valodā pieejams šeit – http://fra.europa.eu/fraWebsite/attachments/Report-vote-disability_EN.pdf.

53 PVO Eiropas reģiona dalībvalstis parakstījušas deklarāciju par bērnu ar intelektuālās attīstības traucējumiem veselību

2010. gada 26. novembrī Bukarestē (Rumānijā) 53 PVO Eiropas reģiona dalībvalstīs parakstīja Eiropas deklarāciju par bērnu ar intelektuālās attīstības traucējumiem veselību. Deklarācijā uzsvērtas bērnu ar intelektuālās attīstības traucējumiem tiesības uz efektīvas sabiedrībā balstītas aprūpes pakalpojumiem, aicinot valstis prioritēt sabiedrībā balstītu aprūpi un sociālo iekļaušanu institucionālās aprūpes vietā. Pilns deklarācijas teksts angļu un krievu valodā pieejams šeit - <http://www.euro.who.int/en/what-we-do/health-topics/diseases-and-conditions/mental-health/publications/2010/european-declaration-on-the-health-of-children-and-young-people-with-intellectual-disabilities-and-their-families2>

Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedums lietā Alajos Kiss pret Ungāriju⁶³

Anete Erdmane, RC "ZELDA" juriste

2010. gada 20. maijā Eiropas Cilvēktiesību tiesa (Tiesa) pieņēma lēmumu lietā Alajos Kiss pret Ungāriju. Minētais spriedums ir nozīmīgs personām, kuru rīcībspēja ir ierobežota un kurām līdz ar to ir arī liegtas tiesības vēlēties. Tiesa Kiss spriedumā pirmo reizi norādīja, ka vispārējs ierobežojums vēlēties tām personām, kuru rīcībspēja ir pilnībā vai daļēji ierobežota, individuāli neizvērtējot konkrētās personas spējas, pārkāpj Konvencijas 1. protokola 3. pantu.

Sūdzības pamats

Iesniedzējs vērsās ar sūdzību Eiropas Cilvēktiesību tiesā 2006. gada 1. septembrī, norādot, ka viņa izslēgšana no vēlēšanu reģistra, ko paredz Konstitūcija, balstās tikai uz viņa daļēji ierobežoto rīcībspēju, pārkāpj 1. protokola 3. pantu individuāli, kā arī skatot to kopsakarā ar Konvencijas 13. un 14. pantu.

Lietas apstākļu apkopojums

Iesniedzējam, kurš ir dzimis 1954. gadā, 1991. gadā tika diagnosticēta maniakālā depresija. 2005. gadā viņam tika daļēji ierobežota rīcībspēja un iecelts aizgādnieks. Rīcībspēja iesniedzējam tika ierobežota, pamatojoties uz Civilkodeksu, kurš regulē mantiskus jautājumus, kā arī noteikta veida pilsoņu personiskās attiecības. Taču, neraugoties uz to, ka iesniedzēja ierobežojums izrietēja no Civilkodeksa, tas piesaistīja arī Konstitūcijas 70. (5) pantu, kas ierobežo iesniedzēja tiesības vēlēties. Tiesas spriedumā, ar kuru iesniedzējam tika ierobežota rīcībspēja, tika norādīts, ka iesniedzējs adekvāti spēj rūpēties par sevi, taču dažreiz tērē naudu bezatbildīgā veidā un reizēm ir agresīvs. Iesniedzējs nepārsūdzēja šo tiesas spriedumu.

2006. gada 13. februārī iesniedzējs konstatēja, ka ir viņš ir izslēgts no vēlēšanu reģistra, kas tika sagatavots, ņemot vērā gaidāmās vēlēšanas. Viņa sūdzībām Vēlēšanu birojam nebija nekādu rezultātu.

Iesniedzējs tālāk vērsās ar sūdzību Pestas centrālajā apgabaltiesā. 2006. gada 9. martā tiesa izbeidza viņa lietu. Tiesa konstatēja, ka saskaņā ar Konstitūcijas 70. (5) pantu, personas, pār kurām ir nodibināta aizgādība, nevar piedalīties vēlēšanās. Tikmēr 2006. gada 9. un 23. aprīlī notika vēlēšanas, kurās iesniedzējs nevarēja piedalīties.

Attiecīgās Ungārijas tiesību normas

Ungārijas Konstitūcijas 70. (5) pants cita starpā nosaka, ka personām, pār kurām ir nodibināta pilnīga vai daļēja aizgādība, nav tiesību vēlēties.

Civilkodekss savukārt nosaka, ka tiesa var pār pilngadīgu personu nodibināt aizgādību, ja to spējas īstenot savus ikdienas darījumus, pamatojoties uz to garīgās veselības stāvokli, prāta neskaidrību vai patoloģisku atkarību, ir pastāvīgi vai vairākkārt mazinātas vispārīgi lielā apmērā vai attiecībā uz noteiktu lietu grupām.

Ja personas spējas ir mazinājušās tikai daļēji, tad persona, pār kuru ir nodibināta aizgādība, var patstāvīgi pieņemt juridiski saistošus lēmumus visās jomās, izņemot tajās, kurās tiesa spriedumā ir ierobežojusi personas rīcībspēju.

Juridiskais pamatojums

Iesniedzējs norādīja, ka izslēgšana no vēlēšanu reģistra tādēļ, ka pār viņu ir nodibināta daļēja aizgādība maniakālās depresijas dēļ, ir nepamatota viņa tiesību vēlēties ierobežošana, kam turklāt nav pieejami nekādi tiesiskās aizsardzības līdzekļi, jo ierobežojums ir noteikts Konstitūcijā. Iesniedzējs tāpat apgalvoja, ka šāds ierobežojums ir diskriminējošs savā būtībā. Iesniedzējs savu sūdzību pamatoja ar 1. protokola 3. pantu, kā arī skatot to kopā ar Konvencijas 13. un 14. pantu.

1. protokola 3. pants nosaka: *"Augstās Līgumslēdzējas Puses apņemas ik pēc zināma laika perioda rīkot brīvas un aizklātas vēlēšanas apstākļos, kas veicina tautas viedokļa brīvu izpausmi, izvēloties likumdevēju varu."*

Sūdzības pieņemamība

Izvērtējot iesniedzēja sūdzību, Ungārijas valdība norādīja, ka tā būtu jānoraida, pamatojoties uz to, ka nav izsmelti visas nacionālie strīdu risināšanas mehānismi, jo iesniedzējs nepārsūdzēja lēmumu par aizgādības nodibināšanu.

Iesniedzējs savukārt apgalvoja, ka nepārsūdzēja minēto spriedumu, jo piekrita tam, ka, ņemot vērā viņa garīgās veselības stāvokli, pār viņu ir nepieciešams nodibināt daļēju aizgādību. Iesniedzēja pašreizējās sūdzības mērķis ir tikai apstrīdēt faktu, ka kā personai, pār kuru ir nodibināta aizgādība, viņam automātiski tiek ierobežotas tiesības vēlēties. Iesniedzējs tāpat norādīja, ka tikai pilna rīcībspējas atjaunošana atgrieztu viņa tiesības vēlēties, taču tas nav iespējams (ņemot vērā, ka iesniedzējs cieš no garīga rakstura traucējumiem), un nav arī vēlams (jo tad viņš zaudētu aizsardzību, ko nodrošina aizgādība).

Tiesa norādīja, ka tā konstatē, ka iesniedzēja sūdzības pamatā nav aizgādības mehānisms, bet gan tās automātiskās sekas, kuras ir noteiktas Konstitūcijā, galvenokārt tas, ka iesniedzējs tiek izslēgts no vēlēšanu reģistra. Valdība nav norādījusi ne uz vienu strīdu risināšanas mehā-

63 Eiropas Cilvēktiesību tiesas 2010. gada 20. maija pilns spiedums lietā Alajos Kiss pret Ungāriju, lietas nr. 38832/06 angļu valodā ir pieejams RC "ZELDA" mājas lapā.

nismu, kas būtu piemērojams konkrētajā situācijā. Tādējādi Tiesa konstatēja, ka sūdzība nevar tikt uzskatīta par noraidāmu, pamatojoties uz nacionālo strīdu mehānismu neizmantošanu un atzina iesniedzēja sūdzību par pieņemamu.

Tiesas vērtējums

Leģitīms mērķis

Tiesa spriedumā norādīja, ka 1. protokola 3. pants (līdzīgi kā citi Konvencijas panti) neprecizē un nenosaka konkrētus mērķus, kuri ierobežojumam būtu jāsasniež. Attiecīgi plaša apjoma ierobežojumi var būt savienojami ar 3. pantu. Valdība paskaidrojums informēja, ka minētā ierobežojuma leģitīmais mērķis ir nodrošināt, ka sabiedriskās lietās būtu jāiesaistās tikai tiem pilsoņiem, kas ir spējīgi izvērtēt viņu pieņemto lēmumu sekas un spēj pieņemt apzinātus un saprātīgus lēmumus. Iesniedzējs pievienojās šim uzskatam, un Tiesai nav iemesla lemt citādi. Attiecīgi – Tiesa uzskata, ka ierobežojumam ir leģitīms mērķis.

Proporcionalitāte

Tiesa konstatēja, ka ierobežojums attiecas vienādi gan uz tiem, pār kuriem ir nodibināta pilna aizgādība, gan daļēja aizgādība, un tas tiek atcelts, tiklīdz aizgādība tiek pārtraukta. Taču Tiesa vērš uzmanību uz iesniedzēja apgalvojumu, ka 0.75% Ungārijas iedzīvotājiem vēlēšanu vecumā nediskriminētā veidā ir ierobežotas tiesības vēlēties, pamatojoties uz to, ka pār tām ir nodibināta aizgādība. Tiesa uzskata to par nozīmīgu skaitli, un nevar tikt apgalvots, ka vēlēšanu šķērslis ir nenozīmīgs savā apjomā.

Ungārijas valdība, pamatojoties uz valstu rīcības brīvību, argumentēja, ka likumdevējam ir jāatļauj paredzēt noteikumus, ka tikai tie, kuri ir spējīgi izvērtēt viņu pieņemto lēmumu sekas un spēj pieņemt apzinātus un saprātīgus lēmumus, var piedalīties sabiedriskās lietās.

Tiesa piekrīt, ka šajā jomā, kurā kopumā nacionālajiem likumdevējiem vajadzētu būt garantētai plašai rīcības brīvībai, lai noteiktu, vai tiesību vēlēties ierobežojumi mūsdienās var būt attaisnojami, un, ja jā, tad vai ir ievērots taisnīgs līdzsvars. Jo īpaši tam būtu jābūt likumdevēja ziņā – izlemt par to, kāda procedūra būtu jāpiemēro, lai izvērtētu personu ar garīga rakstura traucējumiem spēju (sagatavotību) vēlēties. Tiesa novēro, ka nav pierādījumu tam, ka Ungārijas likumdevējs būtu kādreiz mēģinājis izvērtēt konkurējošas intereses vai izvērtētu pašreiz spēkā esošā ierobežojuma proporcionalitāti.

Tiesa tomēr nevar piekrist, ka absolūts aizliegums vēlēties visām personām, pār kurām ir nodibināta daļēja aizgādība, neatkarīgi no viņa vai viņas spējām, ietilptu valstu rīcības brīvībā. Lai gan Tiesa norāda, ka rīcības brīvība ir plaša, tā nav visaptveroša (*Hirst pret Lielbritāniju (nr. 2) 82 §*). Turklāt, ja pamattiesību ierobežojums attiecas uz īpaši mazaizsargātu sabiedrības grupu, kura pagātnē ir cietusi no ievērojamas diskriminācijas, tādu kā personas ar garīga rakstura traucējumiem, tad valsts rīcības brīvības apjoms ir ievērojami šaurāks un tai ir jānodrošina ļoti pamatoti iemesli attiecīgajam ierobežojumam (sk. arī piemērus ar tām personām, kas ir cietušas no atšķirīgas attieksmes, pamatojoties uz dzimumu

– 1985. gada 28. maijā spriedums lietā *Abdulaziz, Cabales un Balkandali pret Lielbritāniju*, 78 §, rasi – *D. H un citi pret Čehiju*, lietas nr. 57325/00, 182 §, seksuālo orientāciju – *E. B. pret Franciju*, lietas nr. 43546/02, 94 § u.c.). Šādas pieejas iemesls, kas apšaubā atsevišķas klasifikācijas pašas par sevi, ir tāds, ka atsevišķas grupas vēsturiski tika pakļautas aizspriedumiem ar ilgstošām sekām, kuru dēļ tās ir sociāli izstumtas. Šādi aizspriedumi var radīt likumdošanas stereotipus, kas aizliedz individualizētu personu spēju un vajadzību izvērtēšanu (skatīt 2008. gada 27. marta lietu *Štukaturovs pret Krieviju*, lietas nr. 44009/05, 95 §).

Iesniedzējs konkrētajā lietā zaudēja savas tiesības vēlēties automātiska, vispārēja aizlieguma piemērošanas rezultātā, kam ir pakļautas visas personas, pār kurām ir nodibināta daļēja aizgādība. Viņš tāpēc var uzskatīt sevi par ierobežojuma upuri. Tiesa nevar spekulēt, vai iesniedzējam joprojām būtu ierobežotas tiesības vēlēties arī tad, ja mazāki ierobežojumi būtu noteikti attiecībā uz personu ar garīga rakstura traucējumiem tiesībām vēlēties, lai nodrošinātu to atbilstību 1. protokola 3. panta prasībām (skatīt mutatis mutandis *Hirst pret Lielbritāniju (nr.2) 48–52 §*).

Tiesa uzskata, ka izturēšanās pret personām ar intelektuālās attīstības traucējumiem un garīga rakstura problēmām kā pret vienu grupu ir apšaubāma klasifikācija, un to tiesību ierobežošanai ir jābūt pakļautai rūpīgai pārbaudei. Šāda pieeja ir atspoguļota arī citos starptautisko tiesību instrumentos (piemēram, ANO Konvencijā par personu ar invaliditāti tiesībām, Eiropas Padomes Ministru komitejas Rekomendācijā Nr. R(99)4 "Par principiem attiecībā uz rīcībnespējīgu personu tiesību aizsardzību" u.c.). Tādējādi Tiesa konstatē, ka nediskriminētu tiesību uz vēlēšanu ierobežošanu, neparedzot individualizētu tiesisku izvērtējumu un tikai balstoties uz garīga rakstura traucējumiem, kam nepieciešama daļēja aizgādība, nevar uzskatīt par savienojamu ar leģitīmu pamatu, lai ierobežotu tiesības vēlēties.

Attiecīgi ir noticis Konvencijas 1. protokola 3. panta pārkāpums.

Pamatojoties uz konstatēto Konvencijas 1. protokola 3. panta pārkāpumu, Tiesa nosprieda, ka Ungārijai ir pienākums izmaksāt iesniedzējam 3000 eiro lielu morālo kompensāciju, kā arī segt tiesāšanās izdevumus 5000 eiro apmērā.

Secinājumi

Tiesas lēmums Alajos Kiss lietā skaidri norāda, ka tādi nacionālie valstu likumi, kuri ierobežo visu rīcībnespējīgu personu tiesības vēlēties, pārkāpj individuālo cilvēktiesības. Tiesa lietā neatbild uz jautājumu, vai dalībvalstīm būtu aizliegts noteikt jebkāda veida vēlēšanu ierobežojumus personām, kurām ir garīga rakstura problēmas vai intelektuālās attīstības traucējumi. Taču no sprieduma ir skaidrs, ka vispārīgs ierobežojums, kas neizvērtē katra atsevišķa indivīda spējas un attiecas uz visu noteiktu personu grupu (šajā gadījumā uz personām, kurām ir ierobežota rīcībspēja), neatbilst Eiropas Cilvēktiesību konvencijas 1. protokola 3. pantam. Ņemot vērā Tiesas noteikto, arī Latvijai būtu ieteicams pārskatīt Saeimas vēlēšanu likuma 2. pantā iekļautā aizlieguma rīcībnespējīgām personām vēlēties, atbilstību cilvēktiesībām.

RC "ZELDA" 2010. gada finansiālās darbības pārskats

Bilance

	Skaidrojums	31.12.2010.	31.12.2009.
AKTĪVS			
ILGTERMIŅA IEGULDĪJUMI			
I. Pamatlīdzekļi			
Pārējie pamatlīdzekļi	2.1.	1 939	3 683
APGROZĀMIE LĪDZEKĻI			
II. Debitori			
Citi debitori		187	110
IV. Nauda (KOPĀ)	2.2.	16 207	30 576
KOPĀ AKTĪVS		<u>18 332</u>	<u>34 369</u>
PASĪVS			
I. FONDI			
3. Rezerves fonds	2.3.	17 132	33 169
I. FONDI KOPĀ		<u>17 132</u>	<u>33 169</u>
III. Īstermiņa kreditori			
2. Pārējie kreditori		1 200	1 200
III. Īstermiņa kreditori kopā		<u>1 200</u>	<u>1 200</u>
KOPĀ PASĪVS		<u>18 332</u>	<u>34 369</u>

Ieņēmumu un izdevumu pārskats

	Skaidrojums	2010	2009
IEŅĒMUMI			
Biedru nauda, iestāšanās nauda un citas gadskārtējās iemaksas		10	24
Saņemtie ziedojumi un dāvinājumi		200	—
Saņemtās dotācijas		74 383	64 062
Citi ieņēmumi		—	11
IEŅĒMUMI KOPĀ		<u>74 593</u>	<u>64 097</u>
IZDEVUMI			
Atlīdzība par darbu	2.7.	51 031	29 555
Sociālās apdrošināšanas obligātās iemaksas	2.7.	12 308	7 128
Citi izdevumi	2.8.	27 292	27 805
IZDEVUMI KOPĀ		<u>90 630</u>	<u>64 488</u>
Ieņēmumu un izdevumu starpība		<u>(16 037)</u>	<u>(391)</u>

RC "ZELDA" 2010. gada grāmatvedības revīziju veica zvērināts revidents Ivars Blumbergs (auditorsabiedrība SIA "BK Partneris"). Interesenti var iepazīties ar auditora slēdzienu RC "ZELDA" birojā.

Apkārtraksta noformējumā izmantots Initas Sabanskas pastelis "Laimīgā"

Apkārtraksta sagatavošanas un izdošanas finansētāji:

Atvērtās sabiedrības institūts (Budapešta) un Sorosa- fonds Latvija

Resursu centrs cilvēkiem ar garīgiem traucējumiem "ZELDA" (www.zelda.org.lv) darbojas, lai veicinātu deinstitutionalizāciju un sabiedrībā balstītu garīgās veselības aprūpes pakalpojumu attīstību cilvēkiem ar psihiskās veselības traucējumiem un cilvēkiem ar intelektuālās attīstības traucējumiem, veicot aktivitātes pētījumu, cilvēktiesību monitoringa, juridiskās interešu aizstāvības un sabiedrības informēšanas un izglītošanas jomā.

RC "ZELDA" birojs atrodas Mārupes ielā 4-31, Rīgā, LV-1002; tālr.: 67442828; e-pasts: zelda@zelda.org.lv